

رهنگهه دانا ههفرکییا ملههتین کوردستانا کهفن کاشی و میتانی ل سهر لایههتی هونهری مۆرا و پهیکهرتاشی د هزارا دووی پێش زاینیدا

صلاح فرحان جهور^{1*} و عیماد عبدالقادر محمد²

¹ پشکا میژوو، کۆلیژا زانستین مروقیهه تی، زانکۆیا زاخو، ههریما کوردستان – عێراق. (salah.jehwar@staff.uoz.edu.krd)

² پشکا میژوو، کۆلیژا زانستین مروقیهه تی، زانکۆیا راپهرین، ههریما کوردستان – عێراق.

تاریخ الاستلام: 2025/05 تاریخ القبول: 2025/08 تاریخ النشر: 2025/09 <https://doi.org/10.26436/hjuoz.2025.13.3.1635>

پوخته:

کاشی و میتانی د هینه هژمارتن ژ ملههتین کوردستانا کهفن دماوی هزارا دووی پێش زاینیدا، دیاردهیا ههفرکیی ل کوردستانا کهفن ههویه، ب تایبته کاشی و میتانی دئهقی سهردمیدا ههفرکییا نهوان ل گهل دهوربهری نهوان گههسته گوپیتکی، نهف چهنده دزفریت بو چهندن جهمسهر وهیزین سیاسی دئهقی سهردمیدا، بهرئیک کهفتنا بهرژ موندین نهفان هیز و کیانین سیاسی و کهفتنه ههفرکیی ل سهر ئارمانجین خو، ژ نهجامی نهفان ههفرکییا رهنگهه دانا خو ههویه ل سهر لایههتی شارستانی بین کاشی و میتانیا، نهف رهنگهه دانه ب ریکا و نهکرنا هندهک دیمههین توند کو دهربرینی ژ ههفرکییا دکته، ب تایبته چیکرنا دیمههنا ل سهر مۆرین لولهیی و پهیکهرتاشی، نهو بهرهم و چالاکیین هونهری بین کاشی و میتانیا دئهقی ماوی میژووینیدا ب ریکا دروستکرنا مۆرا و پهیکهرتاشی شیان دهربرینی ژ نهوان ههفرکیی و کادانین نهنارام بین ژینگهه کوردستانا کهفن بکته، دیمههین نهفانسی ل سهر مۆرا و پهیکهرتاشی هاتینه دروستکرنا، بو نمونه ههفرکییا مروقی ل گهل گیانهه مۆرا دگهل شیر و گایی، نهچیرکرنا گیانهه مۆرا ب ریکا گالیسکا دهاته و نههکرنا، د ههمان بیاقتیدا پهیکهرتاشیدا دیمههین دروستکرنا گیانهه مۆرا وهکی دیمههینا پهیکهری شیر ل بهر دهرگههی کوچک و پهستهکهه، دروستکرنا نهفان ههمی پهیکهری گیانهه مۆرا وهکی شیر و گایی و بزنین کیهی نهوی چهندی نیشان ددهت مانا هیزو دهستههلات و ههفرکییا نهفان ملههتا دناف نهوان کیانین سیاسی بین هزار دووی پێش زاینی.

پهقیین سهرهکی: ههفرکی، کاشی، میتانی، هونهر، مۆر، پهیکهرتاشی.

پیشهکی

ملههتی کاشی و میتانی رولهکی گرنه گهیرایه د میژوویا و شارستانییهتا کوردستانا کهفتنا، ژ بهر جهی نهوان یی ستراتیژی د دهفریدا بویه گورمپانا شهر و ههفرکی ل گهل کیانین سیاسی ل دهفریدا، فهکولین ل سهر ههفرکییا نهفان ملههتین کوردستان و رهنگهه دانا وان ل سهر لایههتی شارستانی ئیک ژ وان فهکولینین گرنه تیشک ئیخسته ل سهر هندهک لایههتین شارستانی گهیرایی رهنگهه دانا ههفرکیی ل سهر شارستانییهتا کاشی و میتانیا، دیسان گرنه کاشی و میتانیا ل سهر رموئا سیاسی و شارستانی نیشان ددهت ل کوردستانا کهفن، ههتا نوکه ههولمکا گشتگیر یا زانستی نههاتیه دان ل سهر کارتیکرنا وان ههفرکییا ل سهر لایههتی شارستانی، فهکولهر ههولدمت ل دهسپیک نیاسینا ملههتی کاشی و میتانی، گرنه کاشی و میتانی فهکولینی نهو ههفرکیی پهیدا بوونه بین ملههتی کاشی و میتانی چ ههفرکیا ناخووی و دهرقهیی بیت رهنگهه دانا خو ههویه ل سهر هونهری دروستکرنا مۆرا و پهیکهرتاشی، نهفان ههفرکییا کارتیکرنا ل سهر لایههتی شارستانی کاشی و میتانیا کریه. شروهکرنا هندهک ژیدهرین گرنه بین فهکولینی، نهف فهکولینه هاتیه نهجامدان ل سهر چهند بنههاتی کۆمهلهکا ژیدهرین جورا و جور ب زمانی کوردی و عهرمی و ئینگلیزی، ههلبهت ههر ژیدهرمکی نهفی فهکولینی مفایهکی خو یی تایبته هیه، بهلی هندهک ژیدهران مفایهکی زیدهر

کاشی دهینه هژمارتن ئیک ژ گرنهترین ملههتین کوردستانا کهفن، رولی نهوان بهرچاف بوو د میژوویا رۆژههلاتا کهفتنا، ب تایبته دهستههلاتا وانا ل وهلاتی دولا دوو روهبارا و دامهزراندنا کیانهکی نوی ل وهلاتی دولا دوو روهبارا ب ناخی دهولهتا کاشی (کاردونیش) دهاته نیاسین، دهستههلاتا نهوان ل باژیری (بابل) و بهسهکی مهزن ژ مولاتی دولا دوو روهبارا فهگرت، بو ماوی پتر ژ چوار چهرخا دهستههلاتا کاشیا فهکیشا، ههرومهتا دهولهتا میتانی ئیک ژ زلهیزین مهزن دهینه هژمارتن و رولهکی مهزن گهیرایه ل دهفریدا رۆژههلاتا کهفتنا، د ههر دوو چهرخین پازدی و چاردی، دئهقی ماوی دیارکریدا بونه ههفرکهکی مهترسی بو ههر ئیک ژ نهفان دهولهتین (مسری- هیتی- ئاشووری) ب مهرمما کونترولکرنا وهلاتی شامی، دهولهتا میتانی ل ناقرمپانا هزارا دووی پێش زاینی ل باکووری وهلاتی دولا دوو روهبارا ل دهفریدا سیگوشا خابوری دهولهتا میتانی سهر ههلهدایه، د ماوهیکی کیم شیا دهستههلاتی ب سهر دهفرکا بهفرهه دا بکته، سنوری وئ ههر ژ رۆژههلات ژ زنجیرا چیاچی زاگروس بهرهف دهفرین رۆژناقا ههتا سنوری کهناری دهریا ناقرمپاست دریز د بوو،

*فهکولهری بهرپرس.

وینێ گیانهمو رین نهفسانهیی ل سهر مورا و پهیکه رتاشی، نهو رامانا هندی دهت و هکو هیزو شیانین نهوان و مان و بهردوامی بوون د دهسته لاتیدا.

1. ههفرکی

1.1. تیگههێ ههفرکی ژلایی زمانی قه

دچارچوئی دزمانین جوراوجوردا تیگههێ ههفرکی چهندن شیاوژین جودا هاتییه، د زمانین كهفندا ب تاییهت زمانی سومهری ب شیواژ (E.DU6+DU6) هاتییه، ب زارافی ئەكمدی شیومی (dapanu) هاتییه (CAD, 1959, 104) رامانا نهوی لیکدان یان هاقین بو سهر ناخی دهیت (سلیمان، 1999، 219) دیسان د زمانی لاتینیدا ب شیومی (Conflicts) دزمانی فهرنسیدا ب شیومی (Conflit) هاتییه ههرومسا دزمانی ئینگلیزی ب شیومی (Conflict) هاتییه (صلیبا، 1982، 275). رامانا نهوی شهر و ناژومگیری و شوک دهیت لهورا ههفرکی ناکوکی و دژایهتی کرن دناقهرا بهرژومندی و بیروراین جودا (ابو غالی، 2009، ص 429). سهبارت ب زمانی عهرمی پهیا ههفرکی رامانا سهرنیش یان خولیکدان و هاقین ل سهر ناخی تاییهت ب كهسهکی قه یان خولیکدان ل گهل ئیخسته خواری (ابن منظور، 2003، 317).

2.1. زارافی ههفرکی

پهیا ههفرکی دهربرینی ژ نهوان کاودانان دکهت ب گروپهکی مروفا قه دهست نیشانهکه چ نهف گروپه (هوز بیت یان گروپهکی رهگزی یان گروپهکی زمانی و كهلتوری و نابووری و ئایی و سیاسی) بیت، دژایهتی دهیتهکرن ل گهل كهسهکی یان پتر ژ گروپهکی مروفا نهفین دهستیشانهکی نهف گروپه ل گهل نارمانجین نهوان ناگونجیت (رسلان، 1986، 18) مروف ب دریزاها گهشهکرن خو فیری ههفرکی دبیت بهلکی نهف دیاردیه ههمی مروفايهتی بهلاف دبیت ل ههر جههکی مروف لی بزیت و کار بکهت، نهف نهريته ب بهردوامی مروفی دژيانا پروژانهدا ب کار دبیت و هکو کارێ بازرگانی و پهيوهندن خیزانی و حکومهت و وهرزش و پهروهرمهکرن زاروکا ریکین بهرهنگاربونا ههفرکیا ژ دایک و باب بو زاروکا ژ نقشهکی بو نقشهکی دبیت و نهزمونا ژيانی بو نقشهکی دبیت دهیته کهههستن، سهرمه پکرن دگهل ههفرکی ئیک ژ نهوان کارامایا ژيانا سادیه کو فیر دبیت و پراکتیز کرن ل سهر دکهت (Ertem Eray, 2015, 5)

سهبارت دیاردیه ههفرکی ژ نهگهری جوداها بیروباور و رهوتین جودا پهیدا دبیت و هندهک جارن ژ نهفیان د بهرامهر خو دبیت نهگهری پهیدا بونا ناکوکی دناقهرا چهندن کهسان و گروپا دا، لهورا دکههیته ئاستی دروستبونا ههفرکی دناقهرا نهواندا (فطمیه، 2018، 51) د بهرمندا ههفرکی دهیته شروقهکرن نه نارامی و بهرژومندی و نارمانجین جودا دگهل بههاو پیتشین هزری و پهیدا بونا ههفرکیا هزری ب تاییهت کو زیان کههاندن ب کهسین بهرامهر دا، دیسان ههفرکی ب شیومیکی دبیت دهیته شروقهکرن بهرئیک کهفین وکیهرکی ودهستیه مردان و دژایهتی کرن دناف کاروبارین ئیک و دو دا، دقیت جوداها بهیته کرن دناقهرا ههفرکی و ههلوپستی ههفرکی و رهتارین نهویدا رهنگه و هکو سیکو شیههکی بهیته وینه کرن، لهورا پهروسا ههفرکی ل ههر گوشیهکی سیکو شیههکی دا دهست پنبهکت، ئیک ژ نامرازین چاره سهکرنا ناکوکی بریتی یه نههیلان و بی شیان کرنا ئیک یان زیدتر ژ نهکترین

پیشکشی فهکولینی کرییه، ژ بهر نهفی چهندی پندقییه ژمارهیکا نهفان ژیدهران بهیته شروقهکرن، مفادارترین ژیدهرین ب زمانی عهرمی بو نهفی فهکولینی، ئیک ژ پهتووکن گرنگ پهتووکا میژوونقیس (انطوان مورکات) یه ب ناف (الفن فی العراق القديم) ل سالا 1975 ل بهغداد هاتییه چاپکرن، نهفی پهتووکا زانیارین گرنگ دایه دیارکرن دهربارهی هونهری ب تاییهت هونهری میتانیا، ههر دیسان ژیدهرهکی دبیر گهلهک گرنگ بو نهفی فهکولینی، پهتووکا میژوونقیس (ثروت عکاشه) پهتووکا ب ناف (الفن فی العراق القدم) گهلهک مفا ژئ هاتییه وهرگرتن د نهفی فهکولیندا، ههرومسا هندهک ژیدهرین نینگلیزی گرنگییا خو بو نهفی فهکولینی ههرویه، ژ گرنکترین ژیدهران، (The historical Background of Urkesh and the Hurrian Beginning in Northern Mesopotami “Urkesh and Hurrians” (Bibliotheca Mesopotamia (Piotr Steinkeller) -Ancien Art in Miniature, Near Eastern seals from the Collection of Martin and serah Gherkasky, Newyourk. (Pittman) مفا ژئ هاتییه وهرگرتن ل سهر مۆرین میتانیا. ژیدهرین ب زمانی کوردی ئیک ژ ژیدهرین سهرمکی پهتووکا (تهها باقر) یه، ل ژیر نافونیشانی (سهرمهتا بهک بو میژووی شارستانییه دیرینهکان وهلاتی نیوان دوو رووبار) نهف پهتووکا ژ بهرگا پیک دهیت، بهرگی ئیک ل سهر میژوویا وهلاتی دولا دوو رووبار، مفا ژ نهفی ژیدهری هاتییه وهرگرتن، چونکی نفیسهری ب تیر و تهسل و جوان زانیاری ل سهر میژوویا دولا دوو رووبار دایه دیارکرن، پاشان ئیک ژ ژیدهرین دبیر بو نهفی فهکولینی ب ناف (شارستانییهت و میژووی خورییهکان) یا (گیرنوت قالیلم) ، هاتییه وهرگیران ژلایی (نارام جهلال حهسن ههمومندی) ل سالا 2009 هاتییه چاپکرن، گهلهک پیزانین ل میژووی و شارستانییهتا خوریا دایه، لهورا گهلهک مفا ژئ هاتییه وهرگرتن بو نهفی فهکولینی.

نهو ریزا بشتبهستن ل سهر نفیسنا نهفی فهکولینی هاتییه کرن، پیک دهیت ژ ریزا میژووی کوم کری و شروقهکرن پیزانین ل ژیدهری رهسهندا، دیقچونا شیواژی زانستی و دارشتنا نهوان هز و بابیتین نهفی فهکولیندا هاتییه نامادهکرن. نهف فهکولینه هاتییه دابهشکرن بو سهر سی تهموزین سهرمکی، د تهری ئیک دا نامازه ب ههفرکی و زارافی نهوی هاتییه کرن، دیسان د تهموزی دوویندا ب تیر و تهسل نامازه ب مللهتی کاشی و میتانی کریه، ههرومسا رولی نهوان یی سیاسی د دهفریدا، دیسان هاتنا نهفان مللهتان و دهست گرتن ب سهردهسته لاتیدا، چهندن بیروبوچوونین جودا هههه ل سهر رهگهز و جهی دهرکهفتنا نهفان مللهتان، د تهموزی دوماهیکی نامازه کرن ب رهنگههانا ههفرکیا ل سهر لایهنی شارستانی ب تاییهت لایهنی (مور و پهیکه رتاشی) ژ نهجامی نهفان ههفرکیا رهنگههانا خو ئیکسهر کریه لایهنی شارستانی یین مللهتی میتانی و کاشی ب تاییهت لایهنی هونهری ژ هونهری دروستکرنا مۆرین لولهیی و پهیکه رتاشی، ب ریکا چیکرنا وینه و دیمنا کو دهرینی ژ وانا ههفرکیا دکر نهوین بو گههشتن ب بهرژومندین خو، نهفی ههفرکی کارتیکرن ل سهر دروستکرنا هونهری مورا و پهیکه رتاشی دکر، و هکو چیکرنا

د تيکستين بابلیدا ناماژه ب کاشيا دايه، کوملگهها خوداوندن تیکمل ههيوون ب رهخ خوداوندن بابل و خوداوندن هندو ئهروپي ههيوون (Greshman, 1954, 64) وهکی خوداوند (سورپاش) خواوندئ ههتافي و خوداوند (بورپاش) خوداوندئ (کمش و ههوايي) و خوداوند (ماروتاش) خوداوندئ (سهرورئ ئهردئ) (سيد الارض) ئهف خوداوندن کاشيا هاتينه بهکسانکرن دگمل خوداوندن بابل (المزوري، 2002، 69) کاشي دهينه هژمارتن ژ ملهتين هندو ئهروپي، ژ باکوورئ رۆژههلاتي ب ريکا چيبي زاگروس بهرهف وهلاتي بابل قه هاتن (Hall, 1950, 198) رهگهز کاشيا گهلهک فکولس و زانا و مسا دياردکن، کاشي ژ ملهتين هندوئيراني يه ب تاييبت د کوملگهها خوداوندن کاشيا دا وهکی سورپاش ل گمل سورپاي هندوشي يهکسان بيت، ماروتاش ل گمل ماروتي هندی و بورپاش ل گمل بورپاس يوناني يهکسان بيت، ئهف ناساندنه ب شيوههکي گشتيگر جهئ پهسندکرني نينه ب بهلگهين بهيز دوپاتي ل سهر ناهينه کرن، لهورا دببت چينا دهستههلاتدار دناف کاشيا دا ئارياني بيت ل دهفرا زاگروس، رمنگه ل دوماهیکي ب قهفقايا قه بهينه گریدان (Drower, 1973, 438-439).

بچوونا دوويي ل سهر نهژادي کاشيا دزفرين بۆ نهژادي ملهتي قهفقايا ژ بهرکو پهيونديهکا نيزيک ب زمانئ کاشيا قه هيه ل گمل زمانئ قهفقايا (الامين، 1963، 519) قهفقايا ئه دهفره دکهفته رۆژناقايا کيشورهئ ئاسيا، ئه زنجيرا چيابين ل دهرپا رمش ژ لايئ رۆژناقايا قه بهرهف دهرپا خهزم (قهزوين) ژ لايئ رۆژههلات و باشووري رۆژههلات دريژ دببت (احمد، 1994، 31) ئه پيزانينين ل سهر زمان و ناقي کهسا و خوداوند د بهر دهست دايه ئامارهيهکه بۆ پهيوندي دگمل دهفرا قهفقايا و زمانئ ئهوان هيه بۆ نمونه يونانيا دگوته کاشيا ب ناقي وهلاتي (کاسيا) ژ خهلکي (کاسايوي) دببت ژ ئهف دهفري کوجهرهيوون ل دهوروبهرين چهرخي ههردئ پيش زايئي ژ دهفرا قهزوين و چيبي قهفقايا (الاحمد، 1983، 134-135). ههر چهنده ئه دزانن کاشي ب بهرمندا ل دهفري چيبي زاگروس هاتينه (MacKenzie, 1961, 79-81)، لي ب دروستي ناسناما نهتمهوي يا کاشيا ناهينه زانين ژ بهرکو ب زمانئ خو نقيسيني ب کارئينايه، داکو بزائن زمانئ ئهوان ب سهر چ خيزانين زمانئ يه (سليمان، 2010، 200) سهبارت زمانئ کاشيا دياردببت، کاشيا زمانئ خو ب کارئينايه تنن چهنده سهر پهيفهک و نافهک بۆ دهينه زانين، بۆ نمونه دناف تابلوين نيپور دا (Drower, 1973, 437) باژيري نيپوردکفته باکوورئ رۆژههلاتا باژيري ديواني سهنتمري پاريزگهها قادسيه ب دويراتنيا (35) کليومترا، دهينه هژمارتن نيک ژ گرنگترين باژيرين عيراقا کهفن، گرنگيا وي دزفرت بۆ بهمالا دهستههلاتدار و جهئ ستراتيژي د لايهني سياسي و نابووري نيک ژ نافندين نايي و رهوشهنييري ل دهف سومهريا. (الاعظمي، 1999، 60-61). هندهک ليستين ههسپان تيذا ب زمانئ ئهگهدي نفيسينه، هندهک تيگهه و زاراڤ ئامارهيه بۆ بهشين گاليسکا و رمنگ و جورين ههسپا، ئهف پهيفهه نهکهدي نه بهلکي کاشينه، هندهک ناقي ههسپا کاشيه هيه، گهلهک بۆ ناقي کهسي دهيت ب ئهوي چهندي ل گمل ناقي خوداوند تیکمل کرن و موکو خوداوند (مينيزير - Minizir) رمنگه ئهف

دناف ههفرکيدا، لهورا ب شيوههکي ناروخينه و يان ويرانکرني ئهجام بهت دبژنه ئهف ههفرکيا توند و تيز و لهورا جوداهي دهيته کرن دناقيهرا رهفترين ههفرکي ناروخينه و تيکدر، بي گومان ئهف بهردموام بوونه نه دووبهرهکي يه، نوکه ئه دشين مفابي ژ دوو ژ ئهفان چهفين ههفرکي و بهرگرن کو پيک دهيت حمز و رهفترين ههفرکي و دبته ئهگهري پهيداوونا رهفترين تيکدرانه (Dennen, 2005, 2).

2. کاشي

کاشي دهينه هژمارتن نيک ژ ديارترين ملهتين کوردستانين کهفن، رولهکي مهن ههويه د رويدانين سياسي ل دهفرا رۆژههلاتا نيزيک کهفن د هزارا دوويي پيش زانيدا، شيان بۆ چار چهرخا کونترولي ل سهر بابل بهکن، کاشيا بهشداري د ميژوويا سياسي و شارستاني دا کريه و تيکمل بونا ئهوان دگمل بابليا، سهردهمي کاشيا (1090-1162 پ.ز) نيک ژ سهردهمين گرنگه د ميژوويا دولا دوو روبرا ب تاييبت و ب شيوههکي گشتي دميژوويا رۆژههلاتا کهفدا (المزوري، 2002، 13).

1.2. نهژادي کاشيا

فکولسرا نهمههشته بچوونا دوماهیکي دهرپارهي نهژادي کاشيا لهورا بيروبوچونين جودا پهيداوون، بچوون ل سهر نهژادي کاشيا جودا بوون، ئهف چهنده بويه جهئ گهلهک پرسيارا ژ لايئ فکولسرا قه ل سهر نهژادي کاشيا نهو نهينيا ل پشت ناقي ئهوان، ئه دشين بيژن ئهف چهنده دزفريت بۆ کهيا ژيهران ژ بهرکو چ نهخش نههاتينه قهدين ب رينقيسا زمانئ کاشي، کاشيا زمانئ نهکهدي ب زارافي بابلي ب کار ئينايه د چالاکين خودا (المزوري، 2002، 17) نهکهدي چههکن ژ ملهتي جزري ل سهردهمي زوري دهسيکي ژ گزيرتا عهرمي کوچکريه بۆ وهلاتي دولا دوو روبرا، دببت ل هزارا چاري پيش زايي نوينهرايهتيا دهسيکا کوچهرييا هوزين نيمچه گزيرتا عهرمي کريه بۆ وهلاتي دولا دوو روبرا (سليمان، 1991، 63-68) هندهک جار زمانئ سومهري ب کارئينايه، تنن چهنده سهر پهيفهک گههشته دهستي فکولسرا نهشين شروفهکرنا ئهوان پهيا بهکن بۆ زانينا نهژادي کاشيا (المزوري، 2002، 17). سومهري نيک ژ ملهتين کهفن ل وهلاتي دولا دوو روبرا ئاکنجيوونه ل سهردهمي پيش ميژوو، جهئ سومهري ل بهشي باشووري وهلاتي دولا دوو روبرا (باقر، 2022، 95) بچوونهک ديار دکمت نهژادي کاشيا دزفريت بۆ زنجيرا ملهتين هندو ئهروپي ئهوين ل دهفرا چيبي ل رۆژههلاتا بابل دزيان (عون، 1952، 49) ملهتي هندو ئهروپي نهو ملهتين هندو ئهروپينه ب چهندين ناقا دهينه نافکرن ژ وانا ملهتي هندو ئهروپي - هندو ئارياني - هندو ئيراني، هندهک بيروبوچون و مسا ديار دکن دهفرا هوزين هندو ئهروپي قهفقايا ل دهسيکي ل دهوروبهرين دهرپا ئورمي ئاکنجيوون پاشي بهلاقبون بۆ دهفري باشووري و دهوروبهرين ئهوسهبارت (احمد، ب.ت، 77-78) ديسان دهرپارهي نهژادي کاشيا ميژوونقيسهک دبژت کاشي ژ نهتمهين هندو ئهروپينه و پهيونديهکا کير ب رهسنايهتيا نهژادي هندو ئهروپي قه هيه (ميخائيلوچيچ، 2021، 226)

خوادومنده تاييەت بيب ب پاراستنا ههسپا (Drower, 1973, 437-438).

2.2 جەي کاشيا

ل دهشتين ئوراسيا پيلهکا مروڤان هاتن بۆ بهرهف رۆژه لاتا نيزيک، وەکو نافەندا شارستانيهتا کەش د ئەوی سەردەمیدا، فشارەکا مەزن دروست کر ل سەر نافەندین شارستانيهتی (الحسینی، ۲۰۰۴، ۵) دنیا ھزارا سێ پيش زاینی هاتنا پيلهکا مروڤان ژ رۆژناڤيا کيشومەئ ئاسيا بۆ دهشتين نافەرست ئاکنجیبون، ب ئەگەرەکی زور ژ دەفەرین ئیرانویچ دکهفته دناڤهرا پروباری سیحون و جیحون، ئەو دەفەرین باژیرین خوارزم و سەمەرقەند (احمد، ب، ۷۷).

کاشی ملههتین چيایی بوون ل دەفەرا چيایی زاگروس ئاکنجیبوونە ل زنجیرا چيایی زاگروس درێژ بویه تا گەهشتە رۆژه لاتا چيایی تورۆس ب تاييەت ل رۆژه لاتا وەلاتی بابل (سليمان، الاخرون، ۱۹۷۸، ۱۳۳ Edmonds, 1971, 87-88; تەها باقر نامازە ب جەي کاشيا دايە دبیت ل دەفەرین نافەرستا چيایی زاگروس هاتینه دناڤهرا (عیراق و ئیران) ئەم دشین ئەوی دەفەر دہست نیشان بکەن ب وەلاتی لور ئانکو (لورستان) ل بەشین باشووری ئیرانی دا کوچکریه (۲۰۲۲، ۶۳۱) وەلاتی کاشيا ژ بەری چەرخي هەفتی پيش زاینی ل نيزيک دەرپاچەيا قەزوین و دەفەرین چيایی قەفقاز بوون (الامین، ۱۹۶۳، ۵۱۹) جەي رەسەنی چەرخي هەفتی پيش زاینیدا ل بەشی رۆژناڤيا چيایی زاگروس بوون نيزيک دەفەرا (توپلياش – Tupliash) ناسیار بوون ب دەفەرا کاشيا ل دەمی بابل گرت ناڤی ئەوی گوهوری بۆ کاردونیش – Kar-Duniash (الامین، ۱۹۶۳، ۵۱۹) کاشی ل باکووری رۆژه لات ئاکنجیبوون دناڤهرا چيایی زاگروس و میدیا دا (Hall, 1960, 198) پتریا قەکولەر و بسپورا ل سەر ئەوی چەندئ هەفرانە وەلاتی رەسەنی کاشيا دەفەرا چيایی زاگروس ب تاييەت دەفەرا لورستان (مایی، ۲۰۱۹، ۷۸) ب هاتنا کاشيا و ملههتین تر ل چەرخي هەفتی و شازدئ پيش زاینی ل ئاسيا رۆژناڤا گوهورینن سیاسی بین مەزن ب خوقە دیت (اوتس، ۱۹۹۰، ۱۲۸). باراپتر

3.2 دەرکەفتنا کاشيا

کەفتەرين و نیکەمین جار نامازە ب کاشيا هاتیه دان، دزفریت بۆ سەر دەمی شاھ حمورابی (۱۷۹۲-۱۷۵۰ پ.ز.) ب، گروپین بچووک و ب شیوی هیدی هیدی چوونە دناڤ وەلاتی بابلا، چەند ئەگەرەکا هاریکار بوون بۆ چونا ئەوان دناڤ وەلاتی دولا دوو پروبارا، ژ وانا هەزاریا دەفەرا سنوری سرشتی و ب ساناهی گەهشتن بۆ هوزین کوچەر و ئاکنجیبین بیابانا لەورا گەلەک تالان و تالانکاری دهاته کرن، هەندەک گروپ ب شیوی بازرگان و کریکارین دورینی وەرزی و کریگرتین و سەربازین دویرئخستی و جوتیار چوونە دناڤ وەلاتی بابلا (الزبیدی، ۲۰۰۳، ۶۴) کاشی بۆ نیکەمین جار ل وەلاتی بابل وەکی کریکارین چاندنی دیاربوون، د چەرخي هەفتیدا ناڤی کەسی د بەلگەنامین بازرگانی بابلا هاتینه نامازە ب چوونا بەردەوام ب ریکا ئاشتیانە بۆ ناڤ وەلاتی بابلا، کاشيا ل دوماهیکا چەرخي دا دەست ئاکنجیبوون و مولکداریا خانیا کرن و هەتا دناڤ باژیري بابل دا (اوتس، ۱۹۹۰، ۱۲۸۹) کاشيا گەف ل بابل کرن، هەبوونا ئەوان دناڤ بابلا پتریا ئەوان کریگرتی و کریکارین چاندنی بوون، هەندەک دەستەهلاتدارین

(تیرقا) (گرئ عشتار) ل نافەرستا فورات ناڤی کاشيا هەلگرتیون (Charpin, 1995, 817).

دتیگستین یزماریدا نامازە میکا روون هەیه ل دەسپیکا بنەمالا بابل یا نیکي (۱۸۹۴-۱۵۹۵)، هاتنا کومەلەکا کاشيا بۆ وەلاتی دولا دوو پروبارا و بەرھەنگاریا شاهین بابل کرن، ئەف گروپین کاشيا بەرهف دەفەرین باکووری رۆژناڤا قە چوون، شیان شاهنشینهکا سەربەخو دامەزراندن ل دەفەرا (خانە) سەربەخو بوون ژ دەستەهلاتدارین بابل (سليمان، ۲۰۱۰، ۲۰۰)

تیکستا نامازە ب کاشيا کره ل سەردەمی شاھ (سەسو ئیلونا – Samsu-Iluna) (۱۷۴۹-۱۷۱۲ پ.ز.) ب شیوی گروپ و تاک ل بابل ئاکنجیبوون (الزبیدی، ۲۰۰۳، ۶۴) ب تاييەت ل سالناما نوزدئ ژ سەردەمی شاھ سەسو ئیلونا، بتتی ب شیوی کورت باس کره سالا (لەشکەری کاشی) رەنگە ئەفە نامازە میکا بیت بۆ سەرکەفتنا کاشيا، کاشی دتیگستین کەش بابلا هەتا سەردەمی سەسو دیتانا (Samsu Ditana) (۱۶۲۵-۱۵۹۶ پ.ز.) دی بینن ئەو کریکار ب ناشتی هاتینه دناڤ وەلاتی بابلا لیگریان و ب کارو ژیان کرنی (بوترو، ۱۹۸۶، ۲۱۱) کاشی ل بابل دەرکەشتن وەکی کومەلین لەشکەری ب ناڤی (Erin-kassi)، ئانکو ئەف گروپی لەشکەری جوداخازبوون ژ خزمەتا لەشکەری بابلیا (الزبیدی، ۲۰۰۳، ۶۴)

ل دەمی هێرشا لەشکەری هیتی ل سەر وەلاتی بابل و گرتنا باژیری بابل سالا (۱۵۹۶ پ.ز.)، نیک ژ ملههتین هندوئەوروپی ل ئاسيا بچووک د ژیان، ژبەری ئەوان ملههتی حاتی ل ئەفان دەفەرا ئاکنجیبوون، هاتنا هیتیا بۆ ئاسيا بچووک ل سنوری ھزارا دووی پيش زاینی، ژبەری هاتنا ئەوان وەلات هاتبوون دابەشکر ب سەر چەند یەکەمین سیاسی نيزيکی دەه شاهنشينا بوو، ژ هەمی گرتەر شاھ نشينا (بورش خەندا) بو، دماوی سالا (۱۷۰۰-۱۲۰۰ پ.ز.) شیان شاھ شینەکی دامەزرین، لا بارناس (۱۶۸۰-۱۶۵۰ پ.ز.) دھیتە ژمارتن دامەزرینەری دمولەتا هیتی (جرنی، ۱۹۶۳، ۳۸-۴۲) پاشی ب نەچار بوون خو قەکشان و زفرین وەلاتی خو، ب نیشکەکی قە پشتی گولینونا ب پیلانگیریا ناڤخویی دناڤ کوچکا ویدا، کوادانین سیاسی و نابووری بین وەلاتی بابل تیکچوون و نەمانا دەستەهلاتا نافەندی، ب ئەفی رەنگی دەرقت بۆ کاشيا پەیدا بوون ل دەفەرا (خانە) دەستەهلاتدار بوون نيزيک بابل و هیرش کرە سەر وەلاتی بابل دەست ب سەر دا گرتن، دبیت کاشی ل دەفەرا خانە ئاکنجیبوون پەیمەندی ب دگەل هیتیا هەن و دگەل هیتیا ریکەشتن کریت هیرشی بکەن سەر بابل (سليمان، الاخرون، ۱۹۷۸، ۱۳۴) هەر چەندە نیک ژ قەکولینین میژوویی نەگەهشتنە نەجامەکی دوماهیکی سەبارەت پەیمەندین دناڤهرا کاشيا و هیتیا دا، تنی ئەو قەکولینین ئەو گەهشتنەیی ئەو بوون پەیمەندین ئەفان دوو لایەنا دکهفته چارچوئی ئەوان نیشانین داگیرکرنا شاھی هیتی (مورسلیسی نیکي ۱۶۲۰-۱۵۹۰ پ.ز.) بۆ سەر بابل، کو ریک خوشکر بۆ کاشيا بۆ گەهشتن ب دەستەهلاتی ل بابل سالا (۱۵۹۵ پ.ز.)، ئەف میژوویی یە تا دەسپیکا چەرخي سیزدئ پيش زاینی، قەکولەر پیزانین روون ئاشکرا ل سەر سروشتی پەیمەندین دناڤهرا ئەفان دوو لایەنا نینە کاشی و هیتیا دا (الشەمری، ۱۹۹۶، ۱۶۹) رەنگە هەلکولینین داهاتیدا هاریکار بن بۆ

قەدینتا بملگین نوی، ئەف چەندە وینەیکە روونتر د بیاقی قی بابەتیدا بدمت دیارکرن بۆ قەمکولەران.

3. میتانی

میتانی ئیک ژ ئەوان مللەتین کەشن ل کوردستانێ دژیان، شیان دەولەتەکی ب ناڤی میتانی دامەزرین ل نیڤا هزرا دوویی پیش زاینی، ئیک ژ دەولەتین گرنک دەیتە هژمارتن ل سەردەمی کەشن ل رۆژەلاتا نێزیک سەرەلدا، وەک دەولەتەکا بهێز دەرکەفتییه گەلەک کارتیکرن ل سەر رەوتا رویدانین دەفەریدا کریه، د مای دەستەهلاتا خو دا ل دەوربەرین ۱۵۵۰- ۱۲۷۰ پ.ز)، هەروەسا رولەکی مەزن گیرایه د رویدانین سیاسی و ئابووری و کومەلایەتی و کەلتوریدا، پێگەهێ میتانیا پێگەهەکی گرنک بوو ژبەرکو خەلەکا پێکەهگیردانی یه دناڤهرا شارستانییهتا رۆژەلاتا نێزیک کەشن.

ل نیڤا دوویی ژ چەرخی هەڤدی تا دوماهیکا چەرخی سیزدی دەفەرین رۆژەلاتا نێزیک یا کەشن چەندین گۆهورینن سیاسی ب خو قە دیت، دیسا دەرکەفتنا چەندین مللەتا نوینەراییهتیا سەرەلدا هیزین نوی دکر، ئەوان هیزا رولەکی گرنک گیرایه د شانویا سیاسی و شارستانییدا، کارتیکرنەکا بەرچاڤ هەبویه ل سەر هەببنا میتانیا د ئەڤی ماییدا، میژوویا میتانیا د ئەڤی قوناغی دا بویه بەشەک ژ دەڤەر و گریدایی ب ئەوان پیشهاتین پەیدا بوون، ب رەنگەکی سیاسەتا خوریا ژ شاهنشینین جودا هاته گۆهارتن بۆ دەولەتەکا ئیکگرتی ل بن ئیک دەولەت دا ب ناڤی دەولەتا میتانی، بویه ئیک ژ زلهیزین مەزن ل دەڤەرا رۆژەلاتا نێزیک یا کەشن د مای چەرخی پازدی و بەشەک مەزن ژ چەرخی چاردی پیش زاینی (سەلمانی، ۲۰۱۰، ۵۳) خوری ئیک ژ مللەتین گرنک و سەرەکی بویه د رۆژەلاتا نێزیک کەفتندا، ئەو ل دەڤەرین کوردستانێ وەک ناڤەدا سەرەکی یا ئاکنجیوونا خوریا بوو، هەر چەندە ئاکنجی رەسەنی ئەوان دەڤەران نەبوون، دەڤەرین رەسەن دکەڤیتە دەڤەرین باکوور و باکووری رۆژەلاتا دولا دوو رەوبارا، ئیکەمین کوچکرنا خوریا ل دوماهیکا هزرا سی پیش زاینی بۆ دەڤەرین باکووری رۆژەلاتا دولا دوو رەوبارا پاشی ژمارا ئەوان زیدەبوون بەشەک زور بەرەڤ سوریا قە چوون و بەشەکی دی کیم بەرەڤ دەڤەرین باشووری ئەنادولی قە چوون (یحیی، ۲۰۲۰، ۷۹) نڤسینا میژوویا میتانی بەراورد ل گەل دەولەتین دەوربەرین ئەوی ب زەحمەتتەر، ژبەرکو چ تیکستەکی فەرمی یی دەولەتا میتانی نینه، ژیدەرئ سەرەکی پیشاندان پیک هاتییه ژ ژیدەرین مسری و هیتی و ئاشووری، دشین ب هەندەک تیکستین میتانی نیشان بدمت، پتیرا ئەوان تومارین یاسایی و کارگیری نه ئەو ئاخا ل بن دەستەهلاتا واند (Balkaya, 2009, 44) ئاشووری د بترەندا ژ نیمچە گزیرتا عەرمی دژیان، پاشی ژ ویری کوچکرینه بۆ دولا شامی و ولتی دولا دوو رەوبارا ل بەشی باکووری عیراقي ئاکنجیوونه، ناڤی ئاشووریا دزفریت بۆ ئیکەم ناڤەدا شارستانییا ئاشوور پایتەختی ئەوان بوو، ئەڤ ناڤی ئاشوور دزفریت بۆ ناڤی خوداوندی ئەوان ئاشوور خوداوندی نەتەمویی (سلیمان، الفتیان، ۱۹۷۶، ۱۴۳).

1.3. نەژادی میتانیا

دەربارە نەژادی میتانیا کال کێڤه دژیان و کەنگی کوچبەری بینه وەلاتی ئەوان ل کێڤه؟، قەمکولەر نەگەهشتە چ بیربۆچوونین دروست دەربارە نەژادی میتانیا، بۆچوونەک

هەیه وەک ناماژمیک بۆ دەڤەرکا جوگرافی پشتبەستن ل سەر نەخشەکی نڤسی فەرمی هەیه دزفریت بۆ سەردەمی توتەسی ئیک (۱۵۲۸-۱۵۱۰ Thu-mose)، تیدا بۆ ئیکەمین جار ناماژە ب ناڤی میتانی کریه پاشی بویه (میتانی) (ڤیلەلم، ۲۰۰۹، ۶۳). هەروەسا تیکستین ئاشووریا دوویات دکر خوری و میتانی هەندوئەورپینه، ناماژەدان ب ناڤین ئەوان وەک چاوا ئاشووریا ب جودا کرن ژ مللەتین دەڤەریدا خودان زمانێ و ئاینی تاییهتن و ژ خەلکی رۆژەلاتا بین (شوال، ۲۰۰۵، ۷۰)، قەمکولینن زمانی دوویات دکر پەیمەندی ب زارافی هەندوئەروپی قە هەیه (Limbert, 1968, 42-43) هەندەک تیکستین شاھ نشینا خوریا ب (شاھ نشینا میتانی) ناڤکریه ژ ناسناڤی میتانی وەرگرتی یه، ئەڤ ناڤە پالدايه ب سەر نەژادی هەندوئەروپی قە، کومەلگەها خوریا د مای دەستنیشانکریدا ئەم نزانن چاوا و کەنگی تیکەلی دگەل مللەتین هەندوئەروپی بوون، د مای چەرخی پازدی و چاردی دا پیش زاینی، دناڤ خوریا چینهک هاتییه پیک ئینان ژ چینا ئەرستوکراتی سەرکردەیی، ب ئەگەرەکی زور ناڤی چەند شاھەکی میتانی ب ناسناڤی (ماریانو) دانایه سەر هەندەک سەرکەمین میتانی، د بەرەت دا نەژادی ئەوان هەندوئەروپی بوون (رو، ۱۹۶۳، ۳۱۸-۳۱۹) بوجونا میژوونڤیسا دەربارە نەژادی میتانیا ددمت دیار کرن مللەتی خوری کەڤتیه بن دەستەهلاتا سەرکردایەتیا چینهکا بلند ل سەر گالیسکا سەر دکر یان ب ناڤی سوار چاکین هەسپان د هاتە ناڤکرن، ئەڤ خوریا بوون ئاڤو بیانی بوون ئەڤ چینه بناڤ ماریانو دهاته ناسکر، ئەڤ نه رەگەزێ ئارینه بملکی رەگەزێ هەندوئەروپی نه، مللەتی خوری هیدی هیدی دناڤا حەلیان هەتا دوماهیکی ژ ناڤچوون، دیسان ب پشتراستی هەر ئەڤ چینا دەستەهلاتار شارەزایی و کارێ خودان کرنا هەسپان دکر دناڤ خوریا دا هەمی ناڤین شاھین میتانیا ب نەژاد هەندوئەروپی بوون (مورتکات، ۱۹۶۷، ۲۰۳).

قەمکولەرا قەمکولین ل سەر نەژادی خوریا دیار دکر، ب پلەتیک ئاکنجین دەولەتا میتانی خوری بوون، هەروەسا ناڤین شاھین دەستەهلاتدار و چینا دەستەهلاتدار دناڤ دەولەتا میتانیا نەژادی ئەوان دزفریت بۆ مللەتی هەندوئەروپی، ئەو خوداوندین هاتییه پەرستن دناڤ دەولەتا میتانیا، دمی ئەنجامدانا پیمانان ل گەل وەلاتین دەوربەرین ئەوان دا ناماژە هاتییه کرن هەمی خوداوندین هەندوئەروپی بوون وەک هاتییه نیاسین پەرستنا هندی کەشن دکر وەک خوداوند (میسرا - میثرا) (فارونا) (ئەندرا - اندرا) (باقر، ۲۰۱۲، ۴۰۵) دەربارە نەژادی میتانیا هەندەک بیربۆچوون هەیه، دیزن ناڤی میتانیا دزفریت بۆ هوزەکا خوری، دبیت ئەو هوزا خوری ل چەرخی هەڤدی پیش زاینی ل دەڤەرین خابوور چوونه دناڤ دەولەتا میتانیا ژ ئەوی هاتییه وەرگرتن (جەلال، ۲۰۰۸، ۱۰۳). دامەزراندنا دەولەتا میتانی ژ ئەنجامی دەسپیکا کوچبەریا مللەتین هەندوئەروپی بوون، تیکەل بوونا ئەوان ل گەل خوریا ل دەڤەرین باکووری ب تاییهت دەڤەرین دناڤهرا خابوور و فورات دا، چینهکا ئەرستوکراتی یا لەشکەری پیک ئینا و خو سەپاندن دگەل جوتیارین دەڤەریدا، سەرەرای کتیمیا ژمارەیی یا چینا ئەرستوکراتی رەنگە کارتیکرنەکا سیاسی کونترول کری بیت ل دەمی دامەزراندنا دەولەتا میتانی (Kupper, 1973, 38).

2.3. جەن میتانیا

کیم، ل باشوورئ دولا دوو پرووبارا هژمارمکا کیم یا ناڤین تایبعت بین خوریا د بملگه نامین ئەکەدی دا هاتینه دیتن، ئەو ژێ ب ریکا ئیخسیرین شەڕین باکوورئ ل گەل خو ئینانە ل دەڤەرا باشوور (یحیی، الاخرون، ۲۰۲۰، ۸۴) نیشینگەهین خوریا ل وەلاتئ دولا دوو پرووبارا دهاتینه دیتن هەر ل سەردەمی دەولەتا ئەکەدی دەمی کومەلەک خوری ناڤداربوون ل باژێرئ نیپور ئاکنجیوون، خوریا هەتا نێزیک سەردەمی شاھ نشینا (نورا سیی ۲۰۱۳-۲۰۰۶ پ.ز) ب ژمارەیکا زۆر ل وەلاتئ دولا دوو پرووبارا دەست ب دەرکەفتنئ نەکر، باکوورئ وەلاتئ دولا دوو پرووبارا ئارمانجا سەرکی یا کوچبەریا ئەوان بوون، بەلگە ل سەر چەندئ تابلیوێکی برونزی هاتیە دیتن دزفریت بۆ دەستەهلاتدارەکی خوری ب ناڤی (ناریشین) خو وەک شاھئ ئوروک و نەوار و دەڤەڕین باکوور ل پۆژەهلاتا دیجلە دەمە نیاسین (Laessoe, 2015, 83) هەر د پویدانین ل سەردەمی (تاهیش ئەتال) دەرکەفتن دەولەتا خوری د دەڤەریا هەبویه، ب کیمی ژ لایئ خوریا قە حوکمرانیا دکر، وەسا دیارە (تاهیش ئەتال) ب تئئ نەبویه ژ بەرکۆ د ماوی سەردەمی (نەرام سین) (شارکلی شار) (۲۰۱۷-۲۱۹۳ پ.ز) و نێزیک دەستەهلاتا گوتیا، گۆهلیبوونا ب چەند دەستەهلاتدارین خوریا ب ناڤی (تالپوزاتیلی) ل ئەرانیلو هەتا ل سەردەمی سەرچون ئەکەدی دەستەهلاتدارەکی خوری ل سیموورم هەبویه (Steikeller, 1998, 94) گوتی ژ مللەتین کوردستانە کەش د هەزارا سیی پێش زاینی دا، ئەم نەشین ب وردی ناخ و نشتیمانئ گوتیا دەست نیشان بکەن، چونکی سنوری ئەوان زۆر رۆن ئاشکرا نین، گوتی ل باکوورئ نشتیمانئ لولوبییا ل شارەزور ئاکنجیوونە (نەحمەد، ۲۰۰۷، ۶۵-۶۷) سیموورم ناڤی سیمووروم ب چەندین شیواز و رینڤیسا جودا هاتیە نڤسین د ژێدەڕین کەفتندا هەتا سەردەمی بابیلین کەش ب ناڤی سیمووروم هاتیە نڤسین، د سەردەمی دێڤدا ب ناڤی شیمووروم) هاتیە بکارئینان، هەتا نوکە جە و پێگەهئ سیموورم ئیکلا نەبویه لەورا چەندین بیربۆچوونین جودا ل سەر جەئ سیمووروم هەنە، ئیکەمین کەس نامازە ب جە و پێگەهئ سیمووروم دایە مایسینەر بوو ل سالا ۱۹۱۹ ز ب بۆچوونا ئەوی دبیت سیموورم دکەڤتە دەڤەرا کەرکوکی بیت، بان ل دەوروبەری ئالتون کوپری ل کەرکوکی بیت، فینکلستانین ژ یاکوبسینی وەرگریه جەئ سیموورم رەنگە سیمووروم ل دەڤەڕین دەوروبەری خورماتو بیت، ژ لایەکی دی قە فایدنەر پێشنیار و بۆچوونەکا جودا و گرنگ هەیه سەبارەت جەئ سیموورم د هەزارا ئەوی دا سیمووروم دکەڤتە دەڤەڕین باکوورئ پۆژەهلاتا بابل ل بەشین بلنداهیین حەمرین، هەر دیسا هەر دوو پرووبارئ دیالە و عوزیم تێدا دەرەز دبیت (حەمید، ۲۰۲۲، ۴۹).

دەسپیکا نامازەکر ب دەستەهلاتدارەکی خوری دزفریت بۆ سەردەمی دەولەتا ئەکەدی ل چەرخی (۲۴-۲۲) پێش زاینی، تاهیش ئەتال ل (نازو هینوم) دسالەکیدا شاھئ ئەکەدی (نەرام سین) سەرکەفتن ب سەر اتومارگریه ب سەر ناخا سوپیر دا ل نازوخینوم و ئیخسیر کرنا تاهیش ئاتال، ئەف هەوا لەشکەری ژ لایئ نەرام سین قە هاتیە ئەنجامدان بۆ بەرەف دەڤەڕین پۆژەهلاتا دیجلە دگەل داگیرکرنا هەمی پۆژناڤا پروبارئ دیجلە (Salvini, 1998, 100) نازو هینوم دبەلگەنامین بابل ل ماری – گری ریماش نامازە نازو هینوم دکەت، جەئ دروست گەلەک کیشە ل سەر هەیه، هەندەک ازخینوم ددانن قوناغەکی ل

نەژادئ خوریا ژ لایئ زمانیفە نامازەنە ئەو مللەتین چیاپی نە، هەردەم خو تێدا گری ئەدانە ل سەردەمی ئەکەدی شاھنشینی خۆ هەبوون ل بلنداهیین دیجلە و فورات، پێک ئینانا کومەلگەه نشینین بچوویک بین کوچبەر ل وەلاتئ سومەر، هەبوونا ئەوان بەرەف زیدەبوونی قە چوون دماوی چاریکا ئیکی ژ هەزارا دووی پێش زاینی، ب کریار بۆنە خودانی رێژیەکی ژ باکوورئ عیراقئ و باکوورئ سوریا، ئەم دشین بێژن نامازە ب دەولەتا میتانی بکەن ل ئەوان دەڤەڕین دەسپیکا چەرخی پازدئ پێش زاینی (بدیر، ب.ت، ۲۴۳). دەولەتا میتانی دەسپیکئ ل دەڤەڕین دناڤبەرا پرووباری فورات و ریکال سەر پرووبارئ دیجلە، ب تایبەت ل سیگوشا خابوور دا سەرەلدایه، سنوری ئەوی دەڤەڕین کاشیاری (تور عابدین) و دەشتین دەوروبەڕین باژێرئ ئەمەدی قەدگرت و ژ لایئ باکوورئ هەفسنورئ هەر دوو وەلاتئ (نیشو- ئەلشی) ئاکنجین ئەوان خوری بوون گریدایی بین ب دەولەتا میتانی قە (عمولا، ۲۰۱۷، ۲۸) پشتی ب هیزبوون بەرفەرە بوونا دەولەتا میتانی، سنوری ئەوی ژ لایئ پۆژەهلات هەر ژ زنجیرا چیاپی زاگروس و پۆژناڤا هەتا سەر کەنارئ دەریا ناڤەرست ل باکوور و باکوورئ پۆژەهلات دەڤەڕین دەریا وانی بوون، تا بەرەف رۆژناڤا سەر کەنارئ کەنداقئ ئەسکەندەرون ل باشوورئ سنوری هەتا دەڤەڕین ناڤەرستا پرووبارئ فورات، دەڤەڕین پۆژەهلات پرووبارئ دیجلە بەرەف خواری هەتا دگەهتە دەڤەڕین حەمرین و دیالە درێژ دبیت (باقر، الاخرون، ۱۹۸۷، ۲۱۸/جەلال، ۲۰۰۸، ۱۱۰) دەولەتا میتانی پێک دەهات ژ سیی هەرمین سەرکی هەر ئیکی ناڤەندا دەستەهلاتا خو هەبوون هەرمیا رۆناڤا و پایتەختئ ئەوی (نالالاخ)، هەرمیا ناڤەرست پایتەختئ ئەوی (خانگلابات)، هەرمیا پۆژەهلات پایتەختئ ئەوی (نوزی) یە (عبدالصمد، ۲۰۰۸، ۷۶-۷۷).

3.3. دەرکەفتنا میتانی

کوچبەریا هوزین خوری دەیتە هژمارتن ئیک ژ کوچبەڕین سەرەکی ل دەڤەڕین رەسەئ خو کوچکریه، ب شێوێکی ئازاد بۆ وەلاتئ دولا دوو پرووبارا وپاشی بەرەف سوریا قە هاتن، ل دوی ئەوان بەلگەهیین شینواری ئەف کوچبەریه ب ئیک جار نەهاتن، بەلکی ب چەندین کوچبەڕین جودا هاتیە دەڤەڕئ، ئەف هوزە ئیکەمین جار ل دوی تیکستین بزماری سومەری و ئەکەدی ل بلنداهیین باکوورئ پۆژەهلاتا دولا دوو پرووبارا د ماوی چاریکا دوماهیکی د هەزارا سیی پێش زاینیدا هاتیە دەڤەڕئ، د هەمان دەمدا ل دەڤەڕین باکوورئ پۆژەهلاتا پرووبارئ دیجلە بەرەف چیاپی زاگروس هاتن دەسپیکی نامادەیی دەهاتنە کەن بۆ چوونا دناڤ بەشین جودا وەلاتئ و پاشی بەرەف بلنداهیین دەڤەرا جەزیرە چوون (سلمان، ۲۰۱۰، ۲۰) دەسپیکا دەرکەفتنا میژوویا خوریا ل وەلاتئ دولا دوو پرووبارا دزفریت دناڤبەرا سالتین (۲۴۰۰ پ.ز) چەرەکی ژ بەری (نەرام سین ۲۲۹۱-۲۲۵۵ پ.ز)، کوچبەریا بەرفەرە یا مللەتین زمانئ خوری بۆ باکوورئ وەلاتئ دولا دوو پرووبارا پویدایە، تا سەردەمی نەرام سین ل سەرانسەری ئەوی دەڤەرا ل ناسیا بچووک هەتا زاگروس ل پۆژەهلات نیشینگەهین خوریا هاتیوون دامەزراندن (Steinkeller, 1998, 96) د ماوی دەستەهلاتا ئەکەدی خوریا ئەف سەردەمیدا رولەکی گرنگ هەبوو ل باکوورئ دولا دوو پرووبارا ب کیمی چەند گوند و باژێرین ریکەستی هەبوون، ئەف چەندە بەلگەه ل سەر هەببنا خوریا ژ بەری سەردەمی شاھ (نەرام سین) بۆ ماویەکی

4. رهنڱه دان ل سهر لايهني هونهري (مور- په يکمرتاشي):

1.4مؤر

سہارمت ہونے پر دوست کرنا مورا و نہخساندا ل سہر
 شیوازی نہخساندا وینے ہی دھاتہ پیشاندان ، ٹھٹھ مورین
 لولہی ل دھمیرین جودا بین خوریا ہاتینہ بہرہ لاقوون ب
 ژمارہکا زور ہاتینہ قہدیتن، ب شیوہی مروف و ناژل و
 روومکین جوراوجور ل سہر ہاتینہ نہخساندن، ہمہی ٹھو
 مورین خوریا ہاتینہ قہدیتن ژ جورئ ستونی بوون (سلمانی،
 ۲۰۱۲، ۲۰۵)۔ ٹھم دشین مورین میتانیا پولین بکھن ل سہر
 دوو گروپا گروپہکئ ٹاسای و گروپہکئ ورد، گروپئ ٹیکئ
 ہاتینہ نہخساندن ب ریکا کولان سنیر و زفر ، گروپئ دووئ
 ب کارئنانا کولانا ورد و قہبائرئ چوک ژ تایہتمہندین ٹھان
 مورا بوون، وینئ نہخساندا ٹھان مورا ہہفرکی دناقبہرا
 قارہمانئ رووت بی جل و بہرگ ل گہل گیانہو مرین درندہ، کو
 نوینہرایتیا خوداومندئ کھش و ہہوایی دکھت ل بہردم
 پیرستئدا، ٹیک ژ ٹھان بہلگین گروفر ہہلگرتن ، رننگہ ٹھٹھ
 ہٹہیای ہروبابی بیت (ابو عساف، ۱۹۸۸، ۴۰۶-۴۰۷)۔

پښتنی ژ ناچوونا دولمتا نهکدی و هانتا گوتییا بؤ وهلاتی دولا دوو رووبارا چ پیزانین چ پیزانین ل سمر خوریا نینن ، ولسا دیاردیبت نهف رویدانا هانتا گوتییا ریځخوشکمریو بویه هانتا گروپین نوی بین خوریا بؤ باکووری دولا دوو رووبارا و باکووری سوری ، ږمنگه نهف ماوی دریز لاوازیاسی یا گوتییا بیت نهوا نیزیکی چرخهکی فهکیشایه ،لهورا دمرقت بؤ خوریا هاتیهدان بؤ ریځخستن دامهزراندنا هریم ، دگل دهمپیکرنا دستههلاتا شاهنشینا نورا سیی (۲۱۱۳-۲۰۰۴ پ.ز) دامهزراندنا نیکم شاهنشینا خوریا ب نافی نورکیش (گری موزان) دهینه نیاسین دکهفته کماری راستی رووباری خابور ل بلندا هیین باکووری روژ ههلاتا سوریال سمر سنوری تورکیا (یحیی، الاخرون، ۲۰۲۰، ۸۴-۸۵؛ Buccellati, 1998, 77) د هزارا دوی پین زاینی دا کاریگهریا خوریا ب شومیهکی بمردهوام بهیزتر بوویه، د تیکستین بازرگانی دا ل سمردهمی ئاشورین کهن ل ئاسیا بچوک نافی کسین خوری ب رمخ نافی ئاشوریا ب زمانی خوری دمرکهفتیه، دتیکستین بازارئ (شاغیر) دا دیاردیبت ههپونا خوریا د نهفان کوملگهها دا نیزیک سالا (۱۷۰۰ پ.ز) د هملکولینین ماریدا ژماریهکا کیم ل تیکستین ژورسمان دا هاتینه دیتن ب زمانی خوری نفیسینه چ وهرگیرانا نهکدی نهپویه، دناف کوملگهها ماریدا هژمارهکا ژ کسان هملگرین ناقتن خوری بوون، نهو تیکستین ل (نالالاخ) دیاردکمن ل باکووری سوری ږمنگه دزفریت بؤ سمردهمی شاه حمورابی، بملگهیه ل سمر ئانکجیبوون ددهت دشین ژ لایئ ناماری فه ناقتن کسین دولهمند نافی کسایهتیا نهفکا نهوان خوری بوون ، ژ لایهکیندیهق ل باشووری وهلاتی دولا دوو رووبارا تنی چمند کسهکی خوری ئانکجیبوون نیک نشینگه دیاردیبت ب نافی (دلبات) دزفریت بؤ سمردهمی حمورابی (Laessoe, 2015, 83).

566

خوداومندهکا داخازکارا می کو ل بهرامبر شاههکی یه و کراسهک کورت ل گهل شالهکی ل بهره و شیرمک کورت د دهستی ویدایه، ل نیقی دوو شیر هیرشی بزنهکا مهن دکهن ل گهل کومهکا داخازکاران ل ناف وینهکی دا و دهستین نهوان بهرمف کهمرا وانن، هروسا دیمهکی دیتل ل سهر مورین لولهی بیت میتانی نیشان ددهت کو دیمهکی گیاهکی ب چنگ کو سهری مرقی یه پنهیه، ل بن بالندهکی نیچیری دایه، دوو زهلام ب جل و بهرگی دریل ل بهر دایه، نیک ژ وانا سهری بزنهکی د دهستی نهوی دایه و زهلامی دیتل شاخی گایی دکیش (Pittman, 1978, 68).

نهو دیمهکین ل سهر مورین لولهی بین میتانی هاتینه دروستکرن، پیک دهیت ژ وینی نهفسانهی وکی دیمهکی قارمانهکی پیشاندهت ل گهل گیانهومرین درنده وکی دیمهکی هفرکیا مروقی ل گهل شیر، د ههمان دهمدا دیمهکی خوداومندا ل نهوان کمورا هاتینه دروستکرن ب هملگرتنا چکی د دهستیدا وکی شیرمک، هروسا دیمهکی خولیکدانی د نهوان مورادا دهته پیشاندا دناقیهرا مروقا ل گهل دووگایا، دروستکرن نهوان دیمهکین نهفسانهی ل سهر مورین لولهی بین میتانی، دهربرینی ژ هیزوشیانین نهوان دکهت، ژ نهجامی هفرکیا دناق دهسته لاتا سیاسی یا دهملئا میتانیدا، رنقهفادانا خو کریه ل دروستکرن نهوان دیمهکین نهفسانهی ل مورا، لهرا هفرکیا کارتیکرن ل سهر لایهکی هونهی دروستکرن دیمهکین نهفسانهی ل سهر مورین میتانی کریه

کاشیا رولهکی باش گیرایه د بوری دروستکرن هونهی مورین لولویدا، د کومهلا نیکی دا ل دهسپیک کاشیا مورین خو ل سهر شیوازی کهفن دروستکرن ب تایهت ل سهر شیوازی بابلین کهفن، وکو وینی مروقی دهستهکی خو بهر زکریه ل سلاف کرنیدا روستایه، هندک جار دهستی نهویدا چک یان سولجان هملگرتی یه (ناجی، ۱۹۸۵، ۲۶۸-۲۶۹) کومهلا دووی دا کاشیا دبیت ل سهردهمی شاهین کاشی (کوریکالزوی دووی ۱۳۳۲-۱۳۰۸ پ.ز) (نازی ماروتاش ۱۳۰۷-۱۲۸۲ پ.ز) جودا بوون ژ کومهلا نیکی دا ژ لایه بابت و شیوازی هونهی، د مورین نهواندا وینی گیانهومر و دار و کهسایهکین نهفسانهی و قارمان دهته دیتن، ل کومهلا سیی ژ مورین کاشیا ل چرخ سیزدئ پیش زاینی دا دهست پندکته هتا دوماهیک هاتا دهسته لاتا کاشیا، پتري دیمهکین ل سهر مورا پیک دهات دارا ژیان ل نافراستا نهویدا دوو گیانهومر دجن و پاشی ب گالیسکا نیچری دکهت، دئ بین دیمهکی مورکا کاشیا گیاهکی ل بهر دم دارمکی دا باز ددهت، شیرمک دهقی خو فکهره، دهستی چاپی بهر زکریه، ب پیی راستی هیرش دکهت ل سهر گیاهکی، دیمهکید ل سهر مورا کاشیا وینی شیرمکی قهارمکی مهن رادبیت ب نیچیرکنا غزالهکی، هروسا ل سهر مورمکی وینی نهو هول روخساری کههکی و لهشی شیرمکی دووچنگ هه (الاحمد، ۱۹۸۳، ۱۵۳-۱۵۴).

نهو مورین کاشیا نهوین ل نیقا دووی ژ چرخ چاردئ پیش زاینی دهرکهفتینه، بهربه لاقترین دیمهکین ل سهر مورا هاتینه دروستکرن دیمهکی خوداومندهکی چایی نیشان ددهت ژ لای چمین نافئ فیه هاتینه دورپیچ کرن (Tsouparopoulou, 2014, 43) هس وکی د مورکا کاشیدا کو دیمهکی قارمانهکی بی جل و بهرگ تیدایه دناقیهرا دوو بزنین کثیدا ل سهر پین پیشی ب زحممت رادکیشن ل بن سیهرا دوو دارین کهسک (عکاشه، ب.ت، ۳۸۴) وینی ژماره

ژرنگترین شیوهی بابتهین ل سهر مورین میتانی هاتینه نهخشانن ژ وینی جوارو جوروبون، ژ نهوان وینی هفرکیا قارمانی ناسایی و شیریدا یان هفرکی دگهل شیر وگایدا (Teissier, 1944, 68-69) د مورکا شاه میتانی (ساوشاتار ۱۴۴۰- ۱۴۱۰ پ.ز) دا دیاربیت، دیمهکی دهرکهفتنا دارا پیروز ل سهر هتافهکا ب چنگ ل سهر همدوو رمخین نهوی نهگیانهومرین کههینه وکی هس جار دوژمنی نهوان بین کهفتهشوپ بوون، ل رمخهکی دیتل موردا دهرکهفتنا قارمانهکی ل گهل شیرمکی دهته دیتن (مورتکات، ۱۹۷۵، ۲۱۳) نهو مورین میتانی نهوین ل باکووری سوریال سهر رووباری فورات هاتینه فهدیتن ل نافراستا هزارا دووی پیش زاینی، دیمهکین گیانهومرین نهفسانهی و کورین بادایی ل سهر مورین وان هاتینه دروستکرن، دیسان وینی خوداومندهکی ل سهر تهختی روینشتیه رنکه نهو خوداومند (عشتار) بیت، خوداومندئ (شهری و حریرکری) بوو، بهر پرس بوو ل حریرکرن و شهری پیهکی شیرمکی ل پیشه، بفرمکی د دهستی دایه، ل پشت دارمک هیه همدوو رمخین نهوی دوو گیانهومرین نهفسانهی زیرهفانی ل رور هلاتا و رور نافا دکهن، وینی نهقی دارن نیشانا هیزا نهسمانییه ل سهر نهردی، رنکه ل سهر نهقی مورن نیشانا نهوی چهندئ بیت خوداومند (تیشوب) مهنترین خوداومنده ل جهی خوداومند (ناشور) بیت (عکاشه، ب.ت، ۴۱۱) خوداومند تیشوب نیک ژ خوداومندئ خوریا بوو، خوداومندئ کهش و هوایی بوو، نهف خوداومنده ژ لای نوراتیا قه ل وهلاتی ناسیا بچوک ب (تایشبا) نافداربوو و پسرستنا نهوی کریه، باژیری (کومی- کومیا) (Kumme-Kummija) ب گرنگترین سهرتسری پسرستنا نهقی خوداومندئ بوویه، جهی نهقی باژیری تانوک ب دروستی ناهیه زانین، ل دویف نهوان تیکستین بزماری و سدا دیار دبیت نهف باژیره دکهفته نیک ژ چپاین کوردی ل دهوروبهری باژیری زاخو ل نزییک سنوری دناقیهرا کوردستانا عراقی وتورکیا دا (قیلهیل، ۲۰۰۹، ۱۱۱) خوداومند ناشور نهف خوداومنده نافئ باژیری ناشور هملگرتیه، خوداومندئ سهرمکی دهملئا ناشوریا بوو، نیکم نامازه کرن ب نافئ خوداومند ناشور هاتیه دیارکرن ل سهردهمی بنهمالا نورا سییی وکو خوداومندئ مللهتی سامی بوو ل باژیری ناشور (انزارد، ۲۰۰۰، ۶۸) هروسا هونهی دروستکرن مورین خوری نهوین ل نوگاریت ل باکووری کهناری فینیقی هاتینه فهدیتن وینی ل سهر مورا هاتیه چیکرن ژ بابتهی نیچیرکنا گایی ب ریکا گالیسکین شهری ژ لای هسپا قه دهاته کیشان (عکاشه، ب.ت، ۴۱۱) وینی ژماره (۱)، هندک مورین میتانی نهو وینی ل سهر هاتینه چیکرن پیک دهین ژ پیکدادانا دناقیهرا دوو گیانهومرین نهفسانهی وکی شیري بالدار (چنگ) و بالندئ مروقی ب چنگ و پاشی گیانهومرک دهته نیچیرکرن ژ لای شیرمکی قه (رشید، ب.ت، ۱۰۴)، د دیمهکی مورمکی دا وینی قارمانهکی ل گهل دوو گیانهومرین خو لیکدانی دکهن ل سهر دوو گایا روستایه، دیسان دیمهکی دا ل سهر مورا دهته دیتن هتافهکا بالدار ل سهر دوو ستینا روستایه، ل همدوو رمخین ستین دوو زهلام و گیانهومر ههه سهری مروقی یه و کوریا نهوان دیاره، ل گهل وینی شیرمکی دهقی خو فکهره و مروفکه روینشتیه ل بهردهمی ویدا (لوید، ۱۹۸۸، ۱۵۶).

مورکا میتانی دیمهکی خوداومندهکی نیز کو عبایهکی رهش ل بهره و دهستین نهوی ل سهر کهمرا نهوی یه وینه و

ئەف پەيگەرە کارتیکرنا هونەرئ سوری کەفئ پئنه دیاره (فیللم ۲۰۰۹، ۱۷۱).

دیسان ل باژیرئ ئورکیش پەیکەرئ دوو شیرا ب دروستکرنا برونزی هاتییه دیتن، ل سەر هەر ئیک ژ دوو شیرا نفیسینا بزماری ل سەر، ژ ئەجامئ ئەفئ نفیسینی بۆ مه دیاردییت پەیکەرئ ئەفان شیرا وەک بەرئ بنیاتی ب تاییهت ب دروستکرنا پەرستگهها خوداوند (نەرگال) بوو ل سەر دەمی شاه (تیش- ئەتل) ئەف دوو پەیکەرە تاکه بەلگهه ل سەر هونەرئ خوریا دماوئ دوماهیکا هزارا سیئ پیش زاینی دا (Wilhelm, 1998, 120; Fournet, 2013, 161-163) وینئ ژماره (۳)، شینواری هاتییه دیتن دناف پەرستگهها خوداوند ئاشوور ل باژیرئ ئاشوور، پیک دهات ژ وینئ خوداوند چایی ل گهل دوو بزئ کیفیدا، ب پشتبستن ب تاییهتەمەندین میژوویی و هونەری ئەف پارچه شینواری میژوویا ئەوی دزفریت بۆ چەرخی پازدئ پیش زاینی، دهیتە هژمارتن ئیک ژ نمونیا تاییهت یا هونەری خوریا دماوئ دەستەهلاتا میتانیدا، هەندەک نمونەن نایاب بیت هونەرئ پەیکەر تاشیا خوریا ژوانا پەیکەرئ بزەکی شاخدار ل نالالاخ هاتییه فەدیتن، میژوویا ئەوی دزفریت بۆ کونترولا دەستەهلاتا میتانیا بۆ ئەوی دەفەرئ (فیللم، ۲۰۰۹، ۱۷۲).

د هونەرئ پەیکەر تاشیدا کاشیا رول هەبوویه لی بەراورد دگهل میتانیا رولی ئەوی کیمتره ئەف چەندە دزفرتت بۆ جەئ جوگرافیا وەلاتئ بابل، پەیکەرەکی کاشیا نوینەراییتیا شیرەنەکی دکت نمونەیکا رۆنه بۆ وینەکیشان یان رەهەندا د پروانگهها هونەرئ کاشیادا، ب شیوکیهکی ورد کار ل سەر کریه کۆ هونەرەندا شیاپه ئەو تاییهتەمەندین سەرەکی نیشان بەدت ب شیوازئ دروستکرنا چاڤ وپیشا دڤاڤ وچاڤ پرچا وردەکارین لەشی شیرە ژنەکی دکت (مظلوم، ۱۹۸۵، ۶۳؛ المزوری، ۲۰۰۲، ۹۳) ئەف دروستکرنا پەیکەرئ شیرە ژنەکی ل سەر لەشی شیرە ئەوی چەندئ نیشان دەدت یا هیزو شیانین ئافرمەتا کاشیا، ژ ئەجامئ رەنگەهەندا ئەوان هەفرکییا بۆ ل سەر لایەنئ دروستکرنا هونەرئ پەیکەر تاشیا کاشیا ب تاییهت پەیکەرئ بەرجەستەیی (سیئ رەهەندی).

ئەو وینئ میتانیا د پەیکەر تاشییا خۆدا دروستکرینە، پیک دهات پەیکەرئ گیانەمەرین درنده وەکی شیر و بەراز، ئەف پەیکەرە دهاتییه دەیان ل بەر دەرگههئ پەرستگهه و کوچکین میتانیا، هەروەسا پەیکەرئ شاها ل گهل وینئ نیچیرکرنا گیانەمەران ب ریکا گالیسکا ل سەر پەیکەر تاشییا دهاتییه دروستکرنا، هەفرکیکرنا دگهل گیانەمەرا و هەلگرتنا چەکی و وینئ شاخدار د پەیکەر تاشییا میتانیا دا دیار بوو، ئەف دروستکرنا ئەفان هەمی وینەیا ب ریکا هونەرئ پەیکەر تاشییا میتانیا دهاتییه پێشانەندا، ژ کارتیکرنا ئەوان هەفرکییا پەیدا بوویه و رەنگەهەندا خۆ کرییه ل سەر لایەنئ هونەرئ پەیکەر تاشی، ئەو وینە دەربرینئ ژ هیزوشیان و مانا میتانیا دکر دناف ئەوان کیانین سیاسی و زلهیزین دەفەریدا.

پەیکەر تاشیا کولایی (بارز) یا کاشیا گەشەمەریه ل سەر بەرا ل دوماهیکا چەرخی کاشیا ب تاییهت ل چەرخی دوزادئ پیش زاینی، دئەفئ سەردەمەیدا گەلەک بابەتین جوراجور تیدا بوون، دهیتە هژمارتن ژ قوناغین پێشکەفتی ژ هونەرئ پەیکەر تاشیا کولایی (بارز) کاشیا (غزاة، ۲۰۰۴، ۲۸۵) ئیک ژ نمونیا بەرئ کودورو دزفریت بۆ شاهئ کاشی (میلیشیباک ۱۱۸۸-۱۱۷۴ پ.ز) د دیمەنئ پەیکەرەکی کولایدا

(۲)، یا دیاره کارتیکرنا و رەنگەهەندا میتانیا هەیه ل سەر چیکرنا دیمەنین ل سەر مۆرین کاشیا هاتییه دروستکرنا، وەکی هەندەک وینن ل سەر مۆرین کاشیا هاتییه چیکرنا وەکو گا و روووک و گالیسکا و بزنین کیتی و ئەزدهایی ب چەنگ (الاحمد، ۱۹۸۳، ۱۵۳)، تا ئەف دیمەنە ل سەر مۆرین کاشیا بەین دروستکرنا. هەروەسا رەنگەهەندا ئەوان هەفرکیین سیاسی بیت کاشیا ل سەر لایەنئ چیکرنا مۆرین لولەیی دیاردییت، ب تاییهت ژ لایئ شارستانیەتا مسریا فە، بەلگه ل سەر ئەف چەندئ ئەو مۆرا لولەیی یا کاشیا پیک دهات ژ دیمەنئ پەیکەرئ (ئەبی هول) ئەف پەیکەرە ئافداره ل شارستانیەتا مسریین کەفتندا. (الامین، ۱۹۶۳، ۵۳۸)

ئەو دیمەنین ل سەر مۆرین کاشیا هاتییه پێشانەندا وەکی دیمەنئ نیچیرکرنا گیانەمەران ب ریکا گالیسکا و هیزشکرنا شیرا بۆ سەر گیانەمەرئ غەزال، هەتا وینئ گایی و بزنین کیتی د دیمەنین مۆرین ئەواندا دەرکەشتییه، هەروەسا وینئ پەیکەرئ (ئەبی هول) ل سەر مۆرین کاشیا هاتییه دروستکرنا، هەمی ئەف دیمەنین د مۆرین ئەواندا هاتییه پێشانەندا دەربرینئ ژ هیزو شیانین دەستەهلاتا کاشیا دکت ل دەفەریدا، دیسان هەفرکی کرنا ل گهل مسریا ب ریکا دروستکرنا پەیکەرئ (ئەبی هول) ل سەر مۆرین خۆ، وەکو هیزوشیانین ئافرمەتا کاشیا پێشانەندەت دناف کومەلگهها کاشیا دا.

2.4. پەیکەر تاشی

پەیکەر تاشی ئیک ژ جوړین هونەری شیومەکاری یه، پشتبەستنی ل سەر مادەیی رەق دکت وەکی (بەر، دار، کانزا، ناخ)، هونەرئ پەیکەر تاشیا خوریا و دیاربوو ل دەفەرین باکوورئ وەلاتئ دولا دوو رووبارا و باکوورئ سوری د چەرخی کەفتندا.

دەربارەیی بابەتئ پەیکەر تاشی بی بەرچاڤگرتنا پەیکەر تاشیا خوریا ئەوین ل سەر مۆرا هاتییه نەخشکرنا، چ پەیکەرئ بەرجەستەیی (المجسم) یان پەیکەرئ کولایی (بارز) بیت زور کیمن، تنئ هەندەک پەیکەر هاتییه فەدیتن پیک دهات ژ کومەلەک پەیکەرین بچووک ل سەر شیومەیی شیر، ژنی رووت، ل پەرستگهها خوداوند شوشکا ل باژیرئ نوزی د (سلمان، ۲۰۱۰، ۲۰۷) شینواری (نوگاریت) پەرداخەکا زیری هاتییه دیتن، وینئ نیچیرکرنا (گایی) تیدا نەخش کریه، ب شیومەکی گالیسکا بچووک دوو تایر ب هەسپەکی رادکیشات و کەسەکی تیرکفان د دەستیدایه هەولا نیچیرکرنا کومەلەک گایی کیتی دکت، هونەرئ ل سەر ئەف پەرداخ هاتییه نەخشکرنا گەلەک نیزیکی پەیمەندی ب هونەرئ خوریا و میتانیا فە هەیه (مورتکات، ۱۹۷۵، ۳۲۷-۳۲۸)

ل باژیرئ ئورکیش دهوروبەرئ رووباری دیجله ل دەمی خوری ل باژیرئ نوزی دەستەهلاتدار بوون، ل بەر دەرگههئ چوونا ژوورا پەرستگهها نوزیدا، پەیکەرئ دوو جوت شیرا هاتییه دیتن، یا ئیکی جووتەکی شیرا راوەستایه، و جووتەکی دی ب شیویی روینشتی دەرکەفتی یه و هەروەسا د هەمان دەمدا پەرستگههئ دا سەرئ بەرازەکی کیتی هاتییه دیتن (Frankfor, 1996, 250) ژ ب نافودەنگترین کارین هونەرین بەرجەستەیی ل دەفەرین ل بن کونترولا میتانیا دا دزفریت بۆ چەرخی پازدئ پیش زاینی پیک دهات ژ پەیکەرئ ئیدرمی شاهئ شاه نیشینا نالالاخ، دئەفئ پەیکەریدا شاهئ نالالاخ ب شیویی روینشتی ل سەر تەختئ دەستەهلاتا خودا دەرکەفتی یه،

شیانین کاشیا دکر ل وهلاتی بابل، کار تیکرنا ههفرکیا رهنهگهدانا خو ههبووه ل سهر لایهتی پمیکرناشیا کاشیا.

نهانجام

پشتی ب دوماهیك ئینانا نهفی فهکولینی ئهم گههشتنه چهندين خالا و نهانجاما ئهم دشین ب شیبوی کورت ل خواری ریزبکین.

1- ههفرکی چالاکیهکا بهردوماهه د ههمی بوارین ژيانا مروقایهتی دا، ئه دیاردیه سروشتی به ژ نهگهری جوداهیا بهرژومندی و بهها و نارمانجین ژیک جودا پهیدا دبیت ، ب تایبیت دناقهرا تاکهکسی ، گروپ ، وهلاتاندا ، نهفی ههفرکی کار تیکرنا خو یا نهیرینی و نهیرینی ههیه ل رهورتا سیاسی، لهورا مللهتین کوردستانی کهفن د هزارا دوویی پش زاینی دا ب تایبیت کاشی میتانی و مک هیزین سیاسی ل دهفرا رۆژهلاتا نیزیک کهفن ههفرکی کریه ل گهل هیزین دهووبهرین خو .

2- دهولتا میتانی دهاته هژمارتن ژ زلهیزین مهزن ل دهفرا رۆژهلاتا کهفندا ، ب چهندين ناقین جودا دهاته نیاسین وکی (خوری ، میتانی ، خانیکلبات) ههفرکی ژ نهقان ناڤا راما نا خو یا جودا ههبوو ، ناڤی خوری ب ناڤی مللهتی خوری دهاته نیاسین ، ناڤی میتانی پتر وکی تیگههتی سیاسی بو دهولتا میتانی دهاته ب کارنinan ، ههروها ناڤی خانیکلبات وکو تیگههکی جوگرافی دهبرین ژ جهی سنوری بهرفرهههبوونا میتانیا دکر .

3- خوری ژ جه و وهلاتی خو بی رهسن کوچ کرینه ب کوچرنا ناشتانه ، ئاکنجیوونه ل دهفرا باکووری وهلاتی دولا دوو رووبارا و سوریا، جهی وئهان بی رهسن ژ دهفرین چیاپی دریز دبن دناقهرا دهریاچیا وانی ل رۆژهلاتا تورکیا ، دهریاچیا نورمیه دکهفته نهزریجان ژ بهشی رۆژناڤا ئیرانی ، سنوری ئهوی پیک دهات ژ چیاپی زاگروس رۆژهلات ههتا دهریا ناڤهراست ژ لای رۆژناڤا، شیا دهولتا ناشووری کونترول بکمت ، کهفته ههفرکی ل گهل مسری و هیتیا .

4- کاشیا رۆلهکی مهزن گیرایه د رویدانین سیاسی ل دهفرا رۆژهلاتا نیزیک کهفن د هزارا دوویی پش زاینیدا ، شیان بو ماوهیهکی دریز پتر ژ چار چهرخا دهستهلاتی ل وهلاتی دولا دوو رووبارا بکهن، دهستگرتن ب بابل ژ رویدانین گرنگ بو دمیژووبا وهلاتی دولا دوو رووبارا ،

5- هاتنا کاشیا بو دهفری وکو ئیکم ئاماژه ب کاشیا هاتییه دان ل سهردهمی شاه (همورابی) کاشه ب شیوهی گروپین بچوویک و ب ریکا ناشتی چونه دناڤ وهلاتی بابلدا، ل دهسپیکا بنهمالا بابل کاشی کهفته ههفرکی ل گهل شاهین نهفی بنهمالی ب تایبیت نهف گروپین کاشیا بهرف دهفرین باکووری رۆژناڤایه چوون ، شیان شاه نشینهکی دامهزرین ل دهفرا (خانه) ، سهربهخو بوون ژ دهستهلاتا بنهمالا بابل یا ئیکي .

6- سهبارمت رولی نهقان ههرو دوو مللهتا کاشی و میتانی د لایهتی شارستانی رولهکی مهزن گیرایه د چهندين لایهتین گرنگ یی شارستانی ب تایبیت میتانیا رولهک مهزن ههبوویه، ب تایبیت هونهری میتانیا ب دروستکرنا هونهری (مؤرا - پمیکرناشی) ههروها کاشیا گرنگی دایه هونهری مورا و پمیکرناشی ، ئه ههفرکین پهیدا بوونه رهنهگهدانا خو ههبوویه ل سهر لایهتی شارستانی ب تایبیت هونهری مؤرا و پمیکرناشی ، ب ریکا دروستکرنا وینا و دیمهنین ل سهر مورا و پمیکرناشی هاتییه چیکرن دهربرینی ژ ههفرکی دکمت ، بو

وینهکریه، ل دهمی کچا ئهوی بریه داکو پیشکیشی خوداومندی بکمت، ئه خوداومنده تاجهک د سهری دایه ل سهرقه ئیک بهروک دوماهیك دهیت ل سهر تهختهکی روینشتیه ، ل سهر بنگههکی ههگرته یه و پیت ئهوی ل شیوی پیت شیریدایه ب ههروو دهستین خو سلاڤ ل شاهی دکمت (مظلوم، ۱۹۸۵، ۱۶۵) دیسان ل سهر بهرمکی کودورو سنوری پینج زهلام پینشبرکی دکهن ب چهک ل سهر سینگ ههگرته و ژ نهک ب جل و بهرگهکی دریز ل بهر کریه ، ههمی سهمای دکهن و ئامیری موزیکی دژمن وها دیاره نهف کاروانهکی ئایینی بیت، ل پشت ئهوان شیر وگا و بزین کیفی دچوون (الاحمد، ۱۹۸۳، ۱۵۳) بهری سنوری کودورو بهلگههیهکا بهرییه ژ چهندين شیوین جوراجور هاتینه دروستکرنا ، ل سهردهمی کاشیا بهربهلاف بوو، بهرمکی بی ب شیوی نهاندازی هیلکیمی و چارگوشه بوویه، نفیسین و تیکست ل سهر هاتنه نهخشاندن و هویرکارین ئهردی چاندنی وکی جه و رووبهری زهفی و لبستا دیدهقان ل گهل زنجیرکا نهفرتا تیدا هاتییه نفیسین، وکو گریههستین فهرمی بوون بو خودانین زهفییا و دیارکرنا سنوری زهفی ، ل پهستگهتی دهاته دانان و پاراستن ، بابلیا ب ناڤی (نارو - Naruu) دهاته نیاسین، (دیلاپورت، ۱۹۸۸؛ المزوری، ۲۰۰۲، ۱۵۷؛ ۱۶۶، ۱۵۷؛ ۱۶۶، ۱۵۷) ل دهمی ئیلامیا کاشی ژ ناڤهرا و وهلاتی ئهوان داگیرکری نهف بهری سنوری ل گهل خو برنه سوسه ژ بهر هندی نهف بهری سنوری ل ویری هاتییه قهیدین ، ل سهر بهرمکی کهلهک بهیز ب تاومر دهیته دیتن، گرنگیا هیمایی هیه ، ژ بهرکول سهر کولهکی مهزن راوستایه دگهل کولهکی نهویدا ل دور گوپیتکا بهری دایه ، دناڤهراست گایهکی روینشتیه ب گوپیتکا وی دورپنج کریه ب زهریایا ئهسانی ، ل شوشه بهرمکی سنوری هاتییه قهیدین دزفریت بو شاهی کاشی (میلیشیباک) د نهفی بهری سنوریدا بهلمهک دهیته دیتن بکی ئهوی راسته و سهری نهژدههیهکی دهرکهفتی یه و نهزمانی ئهوی ئینایه دهرقه نهقان بهلمه دا سیئ ستین ههه هه سینهکی سهری نهژدههیهکی پیقه دیاره (الاحمد، ۱۹۸۳، ۱۵۳). نهف شیوازی دروستکرنا وینی نهژدهههه دهربرینی ژ هیز و شیانین مهزن یی کاشیا دکمت، ههلبت رهنهگهدانا ههفرکیا ل سهر دروستکرنا نهفی بهری سنوری هیه .

هونهری پمیکرناشیا میتانیا یا دهولمهنده نهگهر بهراورد بکهن ل گهل یا کاشیا ، نهف چهنده دزفریت بو جهی جوگرافیا نهقان دوو هیزین سیاسی ، جهی جوگرافیا میتانیا پیک هاتا ئهوی دهفرکا بهرفرههه وکو ههبوونا (چیا ، دهشت ، رووبار ، دارستان) لهورا دهفرا میتانیا یا دهولمهند بویه ب کهرهستین دسپیک وکی (دار، بهر، کانزا) و چهندين کهرهستین جوراوجور، نهف کهرهسته پیک هاتا سهرکی یا چیکرنا پمیکرایه ، جهی جوگرافیا کاشیا یا ههژاره ب قان کهرهستهیا لهورا هونهری پمیکرناشیا کاشیا سنوردار بویه ، کاشیا پمیکرین خو ناخی چیکرنه ژ نهانجامی کهش و ههوایه و شهزین بهردوماه نهف پمیکره ژ ناڤچوونه ، ژ لای کهرهستین سروشتی فه یا ههژاره وکه دار ، بهر، کانزا ، لهورا هونهری پمیکرناشیا کاشیا چهن نمونهکی کیم بوینه.

وینی پمیکرناشیا کاشیا ههرو وکی بین میتانیا ئهوان ژ وینی گیانههرا د پمیکرناشیا خو دا پیشاندایه وکی گیانهههه شیر و بزنی کیفی، ههدهک پمیکرناشین خودا وینی چهکی و سهری نهژدهههه تیدا دیاره، هه نهفری دهربرینی ژ هیز و

- Frankfort,H (1996) The Art and Architecture of the Ancient Orient ,Fifth edition,London.
- Ghirshman,R(1954) Iran from The Earlies Times to the Eslamic Conquest,London.
- Hall,H.R (2014) The Ancient History of the Near East ,London.
- Kupper,J.R(1973) Northern Mesopotamia from and Syrian,(CHA),Vol:2,part.1,Newyork.
- Laessoe,J (1963) People of Ancient Assyria,London.
- Limbert, J. (1968). The origins and appearance of the Kurds in pre-Islamic Iran. Iranian studies, vol,1,N,2,Harvad.
- MacKenzie, D. N. (1961). THE OKIGINS OF KURDISH. Transactions of the Philological Society,vol,60,N,1.
- Pittman,H(1978) Ancien Art in Miniature , Near Easern seals from the Collection of Martin and serah Gherkasky , Newyourk.
- Steinkeller,P(1998)The historical Backround of Urkesh and the Hurrian Beginning in Northern Mesopotami “Urkesh and Hurrians “ Bibliotheca Mesopotamia ,Vol:26,Malibu.
- Salvini,M (1998) The Earliest Evidance of Hurrians Befor the formation of the Reign of Mittanni, Urkesh and Hurrians “ Bibliotheca Mesopotamia ,Vol:26,Malibu.
- Tsouparopoulou,C (2014) An Online d-datebaes for the documentation of seals , sealings ,and seal imparession in the Ancient Near East , vol-2,university of Heidelberg ,Max planck Institute for the History of scinse.
- Teissier,B (1994) Sealing and seals on Text Frome kultep ,karmul Leve 2,Istanbul.
- Wilhelm,G (1998) Die Inschrift des Tisatal Urkes“ Bibliotheca Mesopotamia ,Vol:26,Malibu.

حهفت:نامين ماستهر و دكتورايي ب زمانى توركى:

- Balkaya, Tuncer (2009), Hurri-Mitanni Devleti (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı), Ankara.
- Ertem Eray, Tuğçe (2015), Çatışma kuramları ve çözüm yolları çerçevesinde halkla ilişkiler uygulayıcılarının rol ve fonksiyonları üzerine bir araştırma (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı), İstanbul.

8المزورى، عيماد عبدالقادر محمد سعيد (٢٠٠٢) الكاشيون ١٥٩٥-١١٦٢ ق.م (دراسة سياسية حضارية)، رسالة غير منشورة، كلية الاداب، قسم التاريخ، جامعة صلاح الدين -اربيل.

چار: نامين ماستهر ب زمانى كوردى:

حميد، ريوار سهرتيب (٢٠٢٢) ميژووى ديريى گهرميان له ههزارهى سنييم تاكو ناوهراستى ههزارهى يهكمى پ.ز.، نامهى ماستهر له زانگوياى سليمانى، كوليجى زانسته مروقايتيهكان.

عمولاً، بهختيار قاسم (٢٠١٧) شارستانيهى سهردهمى ميتانى (١٥٠٠-١٢٦٥ پ. ز) (تويژينهويهكى ميژووى شيكاربيه) نامهى ماسنه پيشكيشه ب فاكهلتى ناداب، زانگويا سوران.

پينج:فهكولين و گوڤار ب زمانى عهرهه:

ابوغالي، عطاى محمود، بسيسو، نادره غازى (2009) التوافق المهني وعلاقته بأساليب ادارة الصراع لدى مديرى المدارس الثانوية في محافظات غزة، مجلة الجامعة الاسلامية سلسلة الدراسات الانسانية، مجلد السابع عشر، العدد الثاني.

الاحمد، سامى سعيد (١٩٨٣) فترة العصر الكاشي، مجلة سومر، بغداد، العدد ٧٩.

الامين، محمود حسين (١٩٦٣) الكاشيون ١٥٣٠-١١٦٠ ق.م، مجلة كلية الاداب، بغداد، العد ٦.

غزالة، هديب الحياوي (٢٠٠٤) احجار الحدود البابلية (كدورو) اهميتها الحضارية والفنية، مجلة الاتحاد العام للأثريين العرب، م٩، المجلد ٥، العدد ١.

فطمية،مراح (2018) ضغوط العمل والصراع التنظيمي، جامعة العربي التبسي، كلية العلوم الانسانية و الاجتماعية.

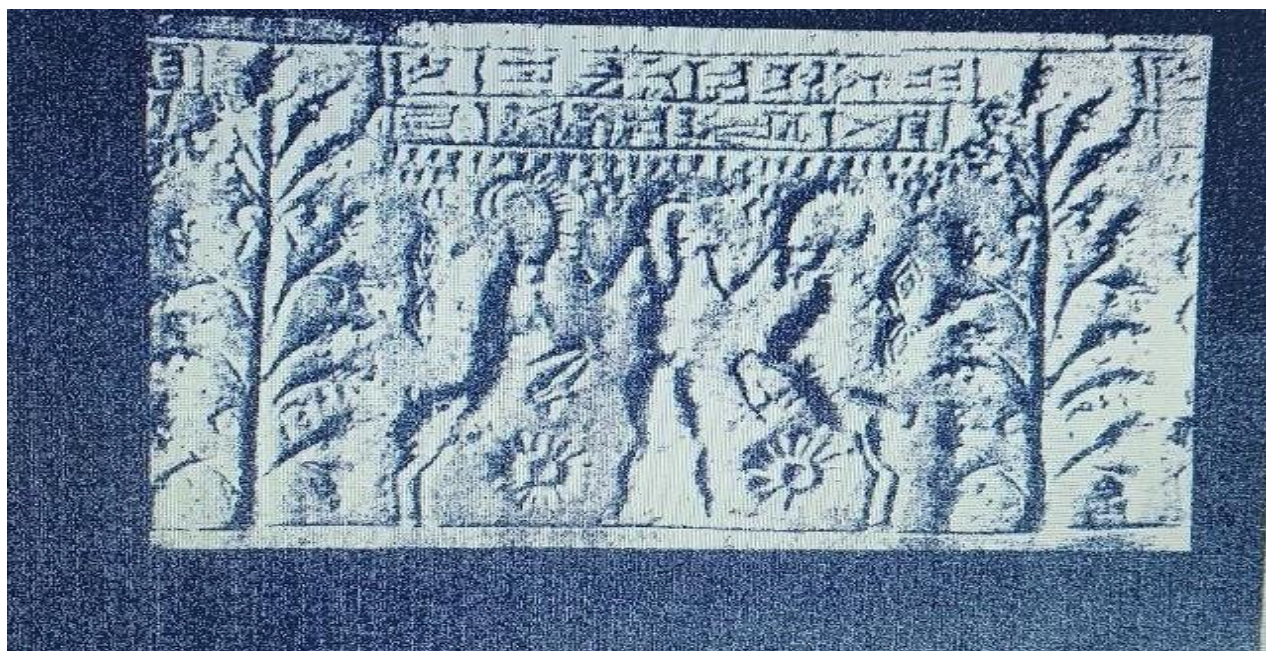
شهش: ژيدهرين ب زمانى نينگليزى:

- Ahmed,K.M (2012) The Binginnings of Ancient Kurdistan (c-2500-1500 BC) A Historycal and cultural synthesis ,Leiden.
- Buccellati,and Kelly(1997) Urkesh The First Hurrian Capital ,(BA) Vol.60.
- CAD (2004) The Assyrian Dictionry of the Oriental Instute of the Universty of Chicago, Chicago.
- Charpin,D (1995) The History of Ancient Mesopotamia, (CANE),Newyork.
- Clayden,T(1989) Aspects of the early history of the Kassites and Archaeology of the Kassite period in Iraq (c1600-1150 BC) Oxford.
- Dennen,J.M.G(1990) Sociology of conflict,University of Groningen,London.
- Drower,s.m,(1973) Syria 1550-1400 BC,(CHA)Vol:2,part1.
- Edmonds, C. J. (1971). Kurdish nationalism. Journal of contemporary history,vol,6,Issue 1.
- Fournet,A(2013) A Manual Hurrian , france.

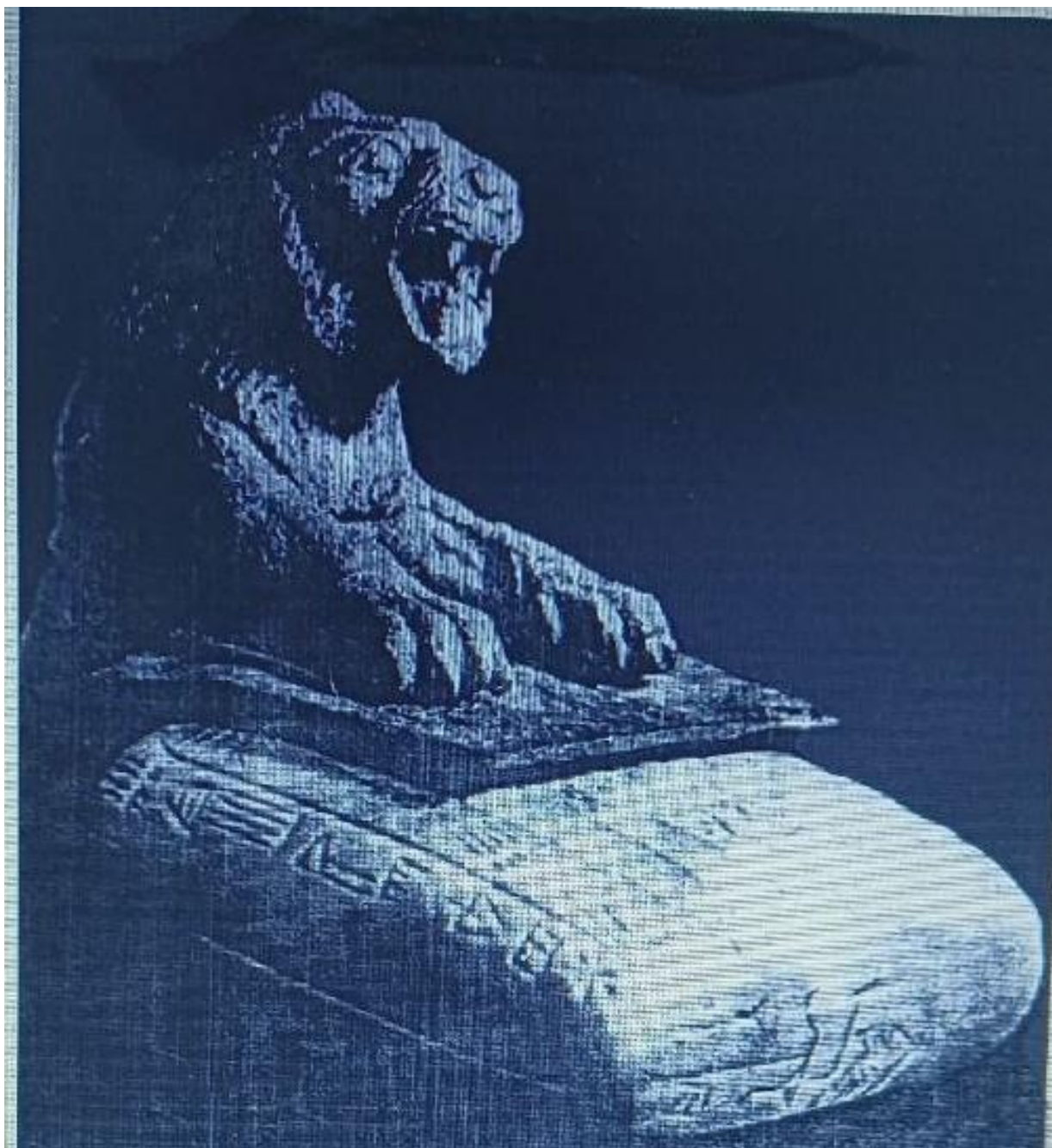
پاشکۆ

ژماره (۱) وینى مورا لولمى يا ميتانیا ل ئوگارىت هاتيه فهديتن.
ژیدمر (عكاشة، ب.ت، ۴۱۱).

ژماره (۲) وینى مورا لولمى يا كاشيا .
ژیدمر: (عكاشة، ب.ت، ۳۸۶).

ژماره (3) ويني نقيسينهكا بزماری يا شاهي خوري (تیش نهمل) شاهي نورکيش

ژیدمر: (فيلهيلم، 2009، 110)

انعكاس الصراعات على الاختتام والنحت عند الاقوام الكردستانية في الألف الثاني قبل الميلاد-الكاشيون و الميتانيون أنموذجاً

الخلاصة:

عد الكاشيون والميتانيون من الشعوب القديمة التي استوطنت منطقة كوردستان خلال الألف الثاني قبل الميلاد، فقد كانت هناك ظاهرة التنافس في كردستان القديمة، حيث شهدت المنطقة تنافساً ملحوظاً بين هذه القوى، لا سيما بين الكاشيين والميتانيين من جهة، وبين القوى السياسية الأخرى في تلك الحقبة من جهة أخرى. وقد انعكس هذا الصراع والتنافس على المصالح والأهداف السياسية بشكل واضح في المظاهر الحضارية لكل من الكاشيين والميتانيين. ويُستدل على ذلك من خلال بعض المشاهد الرمزية التي صُوِّرت على الأختام الأسطوانية والمنحوتات، حيث جسدت هذه الأعمال الفنية جوانب من التنافس والصراع، إلى جانب الفعاليات السلمية التي كانت سائدة في بيئة كوردستان القديمة خلال تلك الفترة. وتم تجسيد مشاهد أسطورية على الأختام والمنحوتات، تجسدت في مشاهد الصراع بين الإنسان والحيوان، مثل الأسود والثيران، ومطاردة الحيوانات باستخدام العربات. وفي السياق ذاته، قام النحاتون بنحت تماثيل لحيوانات مثل الأسود، ووضعت أمام مداخل القصور والمعابد. وتنعكس هذه التماثيل الرمزية للحيوانات، كالأسود والأبقار والماعز، مفاهيم القوة والصراع، ما يدل على التنافس بين القوى السياسية والحضارات خلال الألفية الثانية قبل الميلاد.

الكلمات الدالة: الصراع، الكاشيين، الميتانيين، الفن، الأختام، النحت

REFLECTION OF THE RIVALRY BETWEEN THE TWO ANCIENT KURDISH NATIONS, KASSITE AND MITANNI, ON THE ART OF SEALING AND SCULPTURE IN THE SECOND MILLENNIUM BC

ABSTRACT:

The Kassites and Mitanni are considered ancient Kurdish nations. In the second millennium BC, there was a phenomenon of rivalry in ancient Kurdistan, especially between the Kassite and Mitannian political powers. During this period, the conflicting interests of these powers and political institutions began to compete for their own goals. These rivalries influenced the ceramic and metallurgical civilizations. This reflection describes the rivalry by depicting some intense scenes, especially the creation of scenes on pipe seals and sculptures. The artistic works and activities of poets during this period of history were able to express the conflicts and peaceful events in the environment of ancient Kurdistan through the creation of seals and sculptures. Mythological scenes were created on seals and statues; for example, the competition between humans and animals was depicted with lions and cows, and an animal hunt was depicted with a chariot. In the same field of sculpture, a scene of the creation of animals was depicted by placing a lion statue at the entrance to the street. The creation of all these animal statues such as lions, cows, and goats symbolize the power and rivalry of these nations among the political entities in the second millennium BC.

KEYWORDS: Rivalry, The Kassites, The Mitanni, Art, Seal, Sculpture.